

ŁUKASZ SCHREIBER
Bydgoszcz – Warszawa

Caecilii Metelli i Sulla – stosunki do 89 roku przed Chrystusem*

Uwagi wstępne

Współczesna historiografia darzy sporym zainteresowaniem zarówno dyktatora L. Korneliusza Sullę¹, jak i ród Cecyliusza Metellusów². Z tego powodu nie dziwi, że sporo miejsca poświęcono także wzajemnym relacjom między nimi. Zaczyna się ich omawianie zazwyczaj od ślubu Sulli z córką najwyższego pontyfika (*pontifex maximus*) L. Cecyliusza Metellusa Dalmatyńskiego (cos. 119³), który miał miejsce na przełomie 89/88 roku⁴. Część badaczy odnotowuje jeszcze współpracę Sulli i Kw. Cecyliusza Metellusa Piusa (cos. 80) w trakcie wojny ze sprzymierzeńcami w 89 roku⁵. Dzięki temu w literaturze przedmiotu stosunkowo dobrze omówiono okres ostatnich dziesięciu lat życia Sulli (88–78): motywacje dla podjęcia współpracy z Metellusami w roku

* Wyrazy głębokiej wdzięczności autor kieruje wobec Pana Prof. Sebastiana Rucińskiego za okazaną merytoryczną pomoc i krytyczne uwagi podczas prac nad artykułem.

¹ Do najważniejszych pozycji należą: J. Carcopino, *Sylla ou la monarchie manquée*, Paris 1932; W. Schur, *Des Zeitalter des Marius und Sulla*, Klio, Beih. 42., Leipzig 1942, szczególnie s. 158–243; L.A. Reams, *The First Fifty Years of Sulla: A Reassessment*, University of California diss. 1985; R. Seager, *Sulla*, w: *Cambridge Ancient History*, t. IX: *The Last Age of the Roman Republic, 146–43 B.C.*, red. J.A. Crook, A. Lintott, E. Rawson, Cambridge 1994, s. 165–207; W. Letzner, *Lucius Cornelius Sulla. Versuch einer Biographie*, Munster 2000; F. Santangelo, *Sulla, the Elites and the Empire. A Study of Roman Policies in Italy and the Greek East*, Leiden 2007; J. Fündling, *Sulla*, Darmstadt 2010; A. Eckert, *Lucius Cornelius Sulla in der antiken Erinnerung*, Berlin – Boston 2012; A. Keaveney, *Sulla. Ostatni Republikanin*, tłum. T. Ładoń, Oświęcim 2017.

² Monografie poświęcone rodowi Cecyliusza Metellusów oraz jego przedstawicielom: M. Wende, *De Caeciliis Metellis commentationis*, Bonn 1875; M.G. Morgan, *The Rise and Fall of the Caecili Metelli, 284–46 B.C.*, Exeter 1961; J. van Ooteghem, *Les Caecilii Metelli de la République*, Bruxelles 1967; M. Ferland, *Vie de Quintus Caecilius Metellus Numidicus*, diss. Quebec 1968; D.W. Simmons, *From Obscurity to Fame and Back Again: The Caecilii Metelli in the Roman Republic*, diss. Brigham 2011.

³ Wszystkie daty w tekście odnoszą się do czasów przed Chrystusem.

⁴ Odnośnie do datacji ślubu: *Plutarch's Lives*, with an English translation by B. Perrin, Cambridge 1959–1967 [dalej: Plutarchus], *Sulla*, VI, 10. Źródła ws. małżeństwa: K. Zmeskal, *Adfinitas: die Verwandtschaften der senatorischen Führungsschicht der römischen Republik von 218–31 v. Chr.*, vol. I, Passau 2009, s. 54.

⁵ Plutarchus, *Sulla*, VI, 5.

pierwszego konsulatu Sulli (88), odnowienie sojuszu w trakcie wojny domowej (83–82) i kontynuacja dobrych relacji z okresu dyktatury (82–81), a wreszcie wspólny konsul Sulli i Metellusa Piusa (80)⁶. Podobnie rzecz ma się w najlepszym i najbardziej aktualnym artykule Tomasza Ładonia, który wprawdzie wspomina o latach 90. I wieku, ale czyni to w sposób bardzo pobieżny, niejako konkludując, że „początki relacji Sulli z Cecyliuszami Metellusami są trudne do uchwycenia”⁷.

Właśnie zakres czasowy jest tym, co wyróżnia niniejsze opracowanie – rok 89 nie stanowi punktu wyjścia, ale *terminus ante quem*. Początków trzeba szukać wraz z pierwszymi zainteresowaniami źródeł samym Sullą. Na temat jego młodości wiemy bardzo niewiele⁸, a w każdym razie zbyt mało, aby móc cokolwiek powiedzieć o związkach z Metellusami, których najpewniej brakowało w tym okresie. Toteż *terminus post quem* stanowią muszą pierwsze wybory Sulli, gdy ubiegał się o kwesturę na rok 107.

Wojna Rzymu z Jugurtą

Wojna Rzymu w Afryce Północnej przeciw numidyjskiemu królowi Jugurcie stała się pierwszym miejscem, w którym pośrednio przecięły się drogi Sulli i Cecyliuszy Metellusów. W latach 109–107 wodzem naczelnym Republiki, jako konsul i prokonsul, był Kw. Cecyliusz Metellus (późn. Numidyjski)⁹, a jego syn Kw. Cecyliusz Metellus (późn. Pius) terminował u boku ojca prawdopodobnie w oddziale przybocznym

⁶ Zob. szczególnie: J. Carcopino, op. cit., s. 161–185; M.G. Morgan, op. cit., s. 263–281; E.S. Gruen, *Roman Politics and the Criminal Courts 149–78 BC*, Berkeley 1968, s. 266, 270–278; M. Vardelli, *La «Factio Metellana» nei primi anni del I secolo a.C.*, „Aevum”, T. 52: 1978, s. 77–84; P. Garofalo, *Sulla, i Caecilii Metelli e Lanuvium*, „Hermes”, R. 147: 2019, T. 1, s. 42–52.

⁷ Por. T. Ładoń, *Caecilii Metelli i Sulla. Sojusznicy czy rywale?*, „Roczniki Humanistyczne”, R. 46: 2018, z. 3, s. 191–193; zob. także G.P. Schietinger, *Ein politischer Ziehsohn der Caecilii Metelli? Biographische Anmerkungen zu Sulla*, „Gymnasium”, R. 120: 2013, s. 207–227; T. Ładoń, *Rozwój kariery politycznej Lucjusza Korneliusza Sulli w latach dziewięćdziesiątych I wieku przed Chrystusem*, „Klio”, R. 47: 2018, T. 4, s. 18, 22, 24.

⁸ Por. np. A. Keaveney, *Young Sulla and the decem stipendia*, „Rivista di filologia e di istruzione classica”, T. 108: 1980, s. 165–171; T. Hillard, *Sulla's Early Fortunes and his Reputation*, „Antichthon”, R. 25: 1991, s. 63–71; W. Letzner, op. cit., s. 27–38; J. Fündling, op. cit., s. 21–24.

⁹ T.R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, I, New York 1951–1952 [dalej: MRR], s. 545, 549, 551. Odnośnie do kampanii Metellusa Numidyjskiego w Afryce Północnej, zob. np. M.G. Morgan, op. cit., s. 455–459; J. van Ooteghem, op. cit., s. 129–165; H.W. Ritter, *Rom und Numidien*, Lüneburg 1987, s. 103–109; M. Maciejowski, *Wojna jugurtyńska 111–105 p.n.e.*, Zabrze 2008, s. 91–115; G.C. Sampson, *The Crisis of Rome. The Jugurthine and Northern Wars and the Rise of Marius*, Barnsley 2010, s. 73–92.

(*contubernium patris*)¹⁰. Pomimo przedłużenia przez senat namiestnictwa Metellusowi na rok 107¹¹, decyzją zgromadzenia plebejskiego (*consilium plebis*) odebrano mu komendę nad armią rzymską w Numidii¹². Nowy wódz naczelny, Gajusz Mariusz, był klientem rodu Cecyliuszy Metellusów¹³, przyjacielem Metellusa Numidyjskiego i jego legatem w Numidii¹⁴. Ciesząc się protekcją Metellusa, uzyskał zwolnienie ze służby, by stanąć do wyborów konsularnych na rok 107¹⁵. W trakcie kampanii wyborczej porozumiał się jednak z niezwykle wówczas popularnym wrogiem Cecyliuszy Metellusów – L. Kasjuszem Longinusem¹⁶. Możliwe, że uznał to za swoją jedyną szansę na uzyskanie konsulatu¹⁷. W takiej sytuacji Mariusz mógł ryzykować losowanie w senacie i prawdopodobny przydział do mało znaczącej prowincji, albo zerwanie

¹⁰ C. Sallusti Crispi, *Catilina. Iugurtha. Fragmenta ampliora*, ed. A. Kurfess, Leipzig 1981 [dalej: Sallustius], *Bellum Iugurthinum*, LXIV, 4; por. I. Łuć, *Excubiae principis. Geneza i zadania żołnierzy kohort pretoriańskich w starożytnym Rzymie*, Poznań 2010, s. 51–52.

¹¹ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXXIII, 7.

¹² Idem, *Bellum Iugurthinum*, LXXXII, 3; Plutarchus, *Marius*, X, 1; Iulius Exuperantius, *Opusculum de Marii, Lepidi ac Sertorii bellis civilibus*, ed. N. Zorzetti, Leipzig 1982 [dalej: Iulius Exuperantius], I, 6. Nie zrobił tego senat, jak błędnie podaje M. Maciejowski, op. cit., s. 115.

¹³ Mariusz był klientem domu Cecyliuszy Metellusów: Plutarchus, *Marius*, IV, 1; por. np. F. Münzer, *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart 1920, s. 321; E. Badian, *Foreign Clientele (264–70 B.C.)*, Oxford 1958, s. 194–195; idem, *Studies in Greek and Roman history*, Oxford 1964, s. 144–145; J. van Ooteghem, *Caius Marius*, Bruxelles 1964, s. 60 *passim*; R. Syme, *Sallust*, Berkeley – Los Angeles 1964, s. 161; E.S. Gruen, op. cit., s. 111; P. Kildahl, *Caius Marius*, New York 1968, s. 37–39; M. Gelzer, *The Roman Nobility*, trans. R. Seager, Oxford 1969, s. 131; T.P. Wiseman *New Men in the Roman Senate 139 B.C.–A.D. 14*, London 1971, s. 121; P.A. Brunt, *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford 1988, s. 398; M. Maciejowski, op. cit., s. 118; M. Labitzke, *Marius. Der verleumdete Retter Roms*, Münster 2013, s. 32–33. Polemicznie: T.F. Carney, *A Biography of C. Marius*, Chicago 1961, s. 18, przyp. 95; R. Evans, *Gaius Marius. A political Biography*, Pretoria 1994, s. 36–42. Patronami Mariusza, prawdopodobnie w początkowym okresie kariery, byli Herenniusze: Plutarchus, *Marius*, V, 5.

¹⁴ Legat Metellusa w latach 109–108: MRR I, s. 547, 549. Przyjaźń Mariusza i Metellusa: Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LVIII, 5; LXIV, 2 *contra* Diodorus of Sicily, *The Library of History*, Books XXXIII–XL, with an English translation by F.R. Walton, general index by R.M. Geer, Cambridge – London 1967 [dalej: Diodorus Siculus], XXXIV/XXXV, 38, 1; Plutarchus, *Marius*, VII, 1; por. E. Badian, *Foreign Clientele...*, s. 195; M. Gelzer, op. cit., s. 132.

¹⁵ M. Tulli Ciceronis, *De officiis, libri tres*, with introduction analysis and commentary by the late rev. H.A. Holden, Amsterdam 1966 [dalej: Cicero, *De officiis*], III, 20, 79; *Dio's Roman History*, with an English translation by E. Carry, on the basis of version H.B. Foster, Cambridge – London 1914–1927 [dalej: Cassius Dio], XXVI, 89, 2; por. J. van Ooteghem, *Caius Marius*, *szczeg.* s. 157–161.

¹⁶ Wrogię stosunki Kasjuszy Longinusa i Cecyliuszy Metellusów, zob. R. Syme, op. cit., s. 172–173; E.S. Gruen, op. cit., s. 141, 155, 161–164; L. Schreiber, *L. Cecyliusz Metellus Dalmatyński (cos. 119)*, „De Re Militari”, T. 5: 2020, s. 29, 31, 34–35. Mariusz już wcześniej miał relacje z rodem Kasjuszy Longinusów; jego przyjacielem był niejaki Kasjusz Sabako: Plutarchus, *Marius*, V, 3–4; por. B.R. Katz, *Sabaco and Sallust*, „Rheinisches Museum für Philologie”, R. 131: 1988, T. 2, s. 194–196.

¹⁷ Mariusz jadąc do Afryki Północnej w charakterze legata Metellusa, był pozbawiony szans na zdobycie konsulatu: Cicero, *De officiis*, III, 20, 79; Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXIII, 6.

więzi z domem Cecyliusza Metellusów i, przy pomocy zgromadzenia, odebranie dowództwa przyjacielowi. Jak wiadomo, zdecydował się na to drugie rozwiązanie, co pociągnęło za sobą trwający do końca życia spór między arystokratycznym rodem a nowym człowiekiem (*homo novus*) z Arpinum¹⁸.

Kwestorem Mariusza w Numidii był Sulla, zdaniem Salustiusza nielegitymujący się żadnym doświadczeniem wojskowym; bardziej prawdopodobne jednak, że nigdy wcześniej nie był oficerem¹⁹. Georg-Philipp Schietinger postawił radykalną tezę o współpracy Sulli z Metellusami, sięgającej zdobycia kwestury przez młodego patrycjusza²⁰.

¹⁸ Wrogość w późniejszym okresie Metellusa Numidyjskiego i Gajusza Mariusza jest szeroko poświadczona w źródłach: Cicero, *De officiis*, III, 20, 79; M. Tulli Ciceronis, *Scripta quae manserunt omnia*, pars II [Orationes], t. I–III, recognovit C.F.W. Mueller, Lipsiae 1894–1898 [dalej: Cicero], *In L. Pisonem oratio*, 19–20; Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXIV–LXV; LXXXII, 3; LXXXVI, 5; Vellei Paterculii, *Ad M. Vinicium libri duo*, ex Amerbachii praecipue apographo edidit et emendavit R. Ellis, Oxonii 1898 [dalej: Velleius], II, 12, 2; Plutarchus, *Marius*, VIII, 2; XXVIII, 4–5; XXIX, 2; XXXI, 1; Appianus Alexandrinus, *Historia Romana*, 1–2, ed. L. Mendelssohn, Lipsiae 1879–1881 [dalej: Appianus], *Bella civilia*, I, 28, 129; Cassius Dio, XXVI, 89, 3; Pauli Orosii, *Historiarum adversus paganum libri VII*, ex recognitione C. Zangermaister, Lipsiae 1889 [dalej: Orosius], V, 17, 11; por. J. van Ooteghem, *Marius et Metellus*, „Les études classiques”, R. 32: 1964, s. 147–161; D.F. Epstein, *Personal enmity in Roman politics, 218–43 B.C.*, London – New York – Sydney 1987, s. 19, 36–37; H. Appel, *Animus Liber. Kwestia obiektywizmu w piśmarstwie historycznym Sallustiusza*, Toruń 2004, s. 103–114. Mariusz będąc *homo novus*, mówił o tym otwarciu: Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXXXV, 25.

¹⁹ Kwestura Sulli: MRR I, s. 551. Brak doświadczenia wojskowego Sulli może być tylko manipulacją samego Sulli z jego wspomnień albo udrumatyzowaną wersją przedstawioną w dziele L. Korneliusza Sizenny: Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XCVI, 1; por. A. Keaveney, *Young Sulla...*, ed. cit., s. 171–173; R.T. Ridley, *L. Cornelius Sulla as untrained master of military science*, „Rivista di filologia e di istruzione classica”, R. 138: 2010, T. 1–2, s. 109–111; I. Łuć, *Sulla and Marius – Two Visions of the Roman Army?*, w: *Lucius Cornelius Sulla. History and Tradition*, ed. D. Ślapek, I. Łuć, Lublin 2013, s. 42–43; F. Santangelo, *Sulla in the Bellum Jugurthinum*, w: A. Eckert & A. Thein (Hrsg.), *Sulla: Politics and Reception*, Berlin – Boston – Munich 2019, s. 111–112. Wiemy, że minimalny census został ustalony w 123 r. przez G. Semproniusa Grakchusa na poziomie 1500 asów: M. Tullius Cicero, *Scripta quae manserunt omnia*, fasc. 39, *De re publica*, septimum recognovit K. Ziegler, Lipsiae 1969 [dalej: Cicero, *De re publica*], II, 22, 40; Aulus Gellius, *Attic Nights*, with an English translation by J.C. Rolfe, Books I–XX, Cambridge – London 1927 [dalej: Gellius], XVI, 10, 10; Nonius Marcellus, *De compendiosa doctrina libros XX*, edidit W.M. Lindsay, Lipsiae 1903, 228L; por. E. Gabba, *Republican Rome, the Army and the Allies*, Berkeley – Los Angeles 1976, s. 7–10; L. Keppie, *The Making of the Roman army. From Republic to Empire*, London 1998, s. 61; E. Dąbrowa, *Rozwój i organizacja armii rzymskiej (do początku III wieku n.e.)*, „Filomata” (Zeszyt Specjalny – 3), Kraków 1990, s. 339; M.N. Faszczka, *Reformy Mariusza, czyli długie trwanie historiograficznego mitu*, „Res Historica”, T. 51: 2021, s. 29–30. Tymczasem Sulla płacił w młodości, w rzekomym ubóstwie 12 000 asów czynszu za mieszkanie (Plutarchus, *Sulla*, I, 4; por. idem, *Comparison Lysander Sulla*, III, 2). Nawet jeżeli suma podana przez Plutarcha powinna być liczona rocznie, wydaje się, że nie mógł on uniknąć służby i poboru powszechnego (*dilectus*), który był obowiązkowy: Polybius, *The Histories*, with an English translation by W.R. Paton, Cambridge – London 1922–1927 [dalej: Polybius], VI, 19, 2; M. Terentius Varro, *On agriculture*, w: M. Porcius Cato, *On agriculture*, M. Terentius Varro, *On agriculture*, with an English translation by W.D. Hooper, revised by H. Boyd Ash, Cambridge – London 1935, III, 1; Livy, with an English translation by B.O. Foster, F.G. Moore, E.T. Sage, A.C. Schlesinger, Cambridge – London 1967 [dalej: Livius], I, 43, 8; Gellius, X, 28.

²⁰ Por. G.P. Schietinger, op. cit., s. 212–213.

Niestety brak jest jakichkolwiek dowodów w źródłach, które mogłyby uprawdopodobnić takie założenie. Autor podaje zaś pewne odniesienia, ale wszystkie dotyczą ewidentnie późniejszego okresu i zostaną omówione. Tymczasem wiele wskazuje, że Sullę w 108 roku trudno w jakikolwiek sposób łączyć z potężnym domem plebejskiej arystokracji.

Na wstępie warto przypomnieć, że stosunki Cecyliuszycy Metellusów z patrycjuszowskimi rodami były w tym okresie napięte²¹, dlatego też w późniejszym czasie Gajusz Mariusz będzie szukał z nimi zbliżenia. Najbardziej znaczący w jego obozie pozostanie dom Juliuszy Cezarów, z którego miał żonę co najmniej od roku 110²², a w latach 101–100 dołączy do niego wielu innych, z konsulem L. Waleriuszem Flakkusem na czele²³.

W tym kontekście istotne okaże się, że pierwszą żoną Sulli była Ilia²⁴. Problem w tym, że żadnych Iliuszycy wśród liczących się rodzin w Rzymie nie było. Stąd też już dawno zaproponowano, że w rzeczywistości była to Julia, a Sulla wżenił się w patrycjuszowską rodzinę Juliuszy Cezarów²⁵. Istniały dwie znaczące gałęzie tego rodu – z pierwszej wywodził

²¹ Por. L. Schreiber, op. cit., s. 28–29.

²² Drugą żoną Mariusza była Julia: Velleius, II, 41, 2; Plutarchus, *Caesar*, I, 1; V, 1; *Marius*, VI, 2; Cassius Dio, XLIII, 4, 2. Ustalono, że do małżeństwa doszło najpewniej pomiędzy 113 i 110 r., ponieważ syn z tego związku, G. Mariusz Młodszy (cos. 82), urodził się w 109 r., por. np. E. Badian, *Foreign Clientele*..., ed. cit., s. 195; T.F. Carney, op. cit., s. 23–25; R. Syme, op. cit., s. 157; R. Evans, op. cit., szczeg. s. 60–61. Inne związki Mariusza z domem Juliuszy Cezarów: Plutarchus, *Marius*, XXIX, 1; Lucius Annaeus Florus, *Epitome of Roman History*, with an English translation by E.S. Foster, Cambridge – London 1960 [dalej: Florus], II, 4, 1. O współpracy Mariusza z rodem Juliuszy Cezarów świadczy wymownie wejście w skład komisji Saturninusa *Decemviri agris dandis attribuendis iudicandis*, powołanej po uchwaleniu *lex Appuleia de agraria*, prawdopodobnie w 100 r., przez G. Juliusza Cezara Strabona (aed. 90) oraz ojca późniejszego dyktatora G. Juliusza Cezara (pr. 92?): *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Romae, apud Institutum; Berolini, apud Georgium Reimerum, 1872–1913 [dalej: *CIL*], I, 1, s. 198; por. MRR I, s. 577. Bratem Cezara Strabona był z kolei L. Juliusz Cezar (cos. 90): M. Tulli Ciceronis, *Scripta quae manserunt omnia. Libros de oratore tres*, recognovit R. Klotz, Lipsiae 1886 [dalej: Cicero, *De oratore*], III, 3, 10; Asconius, *Commentaries on Speeches of Cicero*, translated with commentary by R.G. Lewis, with Latin text edited by A.C. Clark, Oxford 2006 [dalej: Asconius], 25C. Ich ojcem był L. Juliusz Cezar (sen. 129): Gellius, IV, 6, 2.

²³ Por. E. Badian, *Foreign Clientele*..., s. 200–203; E.S. Gruen, op. cit., s. 169–170. Wspólny front Mariusza, Saturninusa i Glaucji w 101 r. i początkach 100 r.: Cicero, *Pro L. Balbo oratio*, 48; Livius, *Periochae*, LXIX; Orosius, V, 17, 3. Waleriusz Flakkus za obietnicę konsulatu zgodził się odegrać rolę młodszego partnera w tym układzie: Plutarchus, *Marius*, XXVIII, 5. Korneliusz Dolabella był szwagrem Saturninusa: Orosius, V, 17, 10. Emilusz Lepidus (cos. 78) miał w przyszłości za żonę córkę Saturninusa (wówczas mogli być najwyżej zaręczeni): Pliny, *Natural History*, with an English translation by H. Rackham, D.E. Eichholz, Cambridge – London 1936–1962 [dalej: Plinius, *Naturalis historia*], VII, 36, 122. Istnieje też przesłanka świadcząca o kontaktach z domem Klaudiuszy: Orosius, V, 17, 9.

²⁴ Plutarchus, *Sulla*, VI, 16.

²⁵ Błąd może wynikać z omyłki samego Plutarcha albo np. jednego ze średniowiecznych kopistów, por. A. Keaveney, *Young Sulla*..., s. 169; idem, *Sulla*..., ed. cit., s. 19, 23; W. Letzner, op. cit., s. 36–37;

się znany wszystkim późniejszy dyktator, którego ojciec był właśnie u progu swojej kariery. Druga miała dwóch młodych, dobrze rokujących braci: L. Juliusza Cezara (cos. 90) i G. Juliusza Cezara Strabona (aed. 90). To właśnie ich siostrą mogła być żona Sulli, co daje nam w miarę składny obraz. Małżeństwo wydaje się naturalne – oba rody należały do patrycjatu, a ojcowie małżonków pozostawali senatorami z tylnych rządów²⁶. Także pod względem materialnym ich sytuacja przedstawiała się podobnie; mało prawdopodobne, aby Julia mogła wnieść spory posag. Jeżeli założenie to jest prawdziwe, Sulla i Mariusz mieli żony z tego samego rodu, chociaż dość odległych gałęzi²⁷.

Nowy konsul najwyraźniej od początku spotkał się ze znacznym oporem senackiej większości²⁸. Trudności skłoniły Mariusza do szukania oficerów wśród ludzi związanych z domem Juliuszy Cezarów²⁹. Wybory kwestorów odbywały się później niż elekcja konsularna³⁰ i to najprawdopodobniej dopiero w tym czasie narodziła się koncepcja kandydatury Sulli. Udzielenie poparcia przez nowo obranego konsula z pewnością miało istotny wpływ na wyniki w komicjach. Teoretycznie

K. Christ, *Sulla*, München 2002, s. 199; G. Brizzi, *Silla*, Roma 2004, s. 11; Ł. Schreiber, *Sulla 138–78 p.n.e.*, Zabrze – Tarnowskie Góry 2013, s. 43–44, przyp. 25–27; L. Telford, *Sulla. A Dictator Reconsidered*, Barnsley 2014, s. 22–23; *contra* T.F. Carney, *The Death of Sulla*, „Acta Classica. Proceedings of the Classical Association of South Africa”, R. 4: 1961, s. 78–79; F. Hinard, *Sylla*, Paris 1985, s. 27, którzy zakładają, że żony były cztery zamiast pięciu, a Ilia i Aelia to ta sama osoba.

²⁶ Odnośnie do ojca Sulli istnieje wątpliwość, czy w ogóle był senatorem: Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XCV, 3; Velleius, II, 17, 2; Plutarchus, *Sulla*, I, 2. Jednak bardziej prawdopodobne, że to mogła być wersja Sulli, który w rzeczywistości został wydziedziczony przez ojca wskutek hulawczego trybu życia. Dowodem na to informacja o kontaktach ojca Sulli w Kapadocji: Appianus, *Mithridatica*, 54, 216; por. T. Hillard, op. cit., s. 63–71. W kontekście L. Juliusza Cezara nie wiemy, aby sprawował jakiegokolwiek urząd, ale jak wynika z *Senatus Consultum de agro Pergameno*, w 101 r. był senatorem, niewykluczone, że nawet doszedł do edylatu: MRR II, s. 492; R. Evans, op. cit., s. 198; T.C. Brennan, *The Praetorship in the Roman Republic*, vol. I–II, Oxford 2000, s. 672.

²⁷ Wspólnym przodkiem dla ich żon byłby pradziadek S. Juliusz Cezar (pr. 208), zob. K. Zmeskał, op. cit., vol. II, s. 28.

²⁸ Składało się na to kilka przyczyn: odebranie ponad głowami senatorów namiestnictwa Metellusowi na *consilium plebis*, agresywna retoryka wymierzona w *nobilitas*, a także decyzja o poborze ludzi nielegitymujących się minimalnym cenżem majątkowym: Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXXXIV–LXXXV; Plutarchus, *Marius*, IX, 2–4; por. Cassius Dio, XXVI, 89, 2–3.

²⁹ Kwesura Sulli, zob. przyp. 19. Zwraca uwagę ubogość kadry oficerskiej Mariusza w trakcie wojny, skoro w bitwie pod Cyrta dysponował jedynie Sullą i jedynym znanym legatem w trakcie kampanii Aulusem Manliuszem (Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXXXVI, 1; XC, 2; Plinius, *Naturalis historia*, XXXIII, 6, 21), a dowodzenie strażą przednią i tylną było udziałem trybunów wojskowych: Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, C, 2–3. Dla porównania, w sztabie Metellusa potrafimy odnaleźć imiona aż pięciu oficerów: legatów Gajusza Mariusza i P. Rutylusza Rufusa, prefektów T. Turpiliusza Silanusa i Gajusza Anniusza oraz syna Metellusa Piusa; szóstym był nieznan nam z imienia kwestor.

³⁰ Por. H. Appel, *Ite in suffragium. O wyborach w republikańskim Rzymie*, Toruń 2019, s. 75; F. Pina Polo, A. Diaz Fernandez, *The Quaestorship in the Roman Republic*, Berlin – Boston 2019, s. 64–69.

przydział kwestorów odbywał się w senacie drogą losowania, ale praktyka pokazywała, że nierzadko magistraci dobierali ich sobie wedle własnego uznania³¹.

Blisko trzy lata spędził Gajusz Mariusz w Afryce Północnej (107–105), aby ścigać Jugurtę³². Wojnę mogło zakończyć jedynie pojmanie albo uśmiercenie króla, co Mariusz obiecywał dokonać w krótkim czasie³³. Ostatecznie człowiekiem, który doprowadził do zakończenia walki, okazał się właśnie Sulla³⁴, zaś Jugurta pomaszerował 1 stycznia 104 roku ulicami Rzymu w triumfalnej procesji Mariusza³⁵.

Niewątpliwym sukcesem Mariusza w Afryce Północnej zbiegł się w czasie z druzgoczącą klęską legionów pod Arauzjoną³⁶. Katastrofa ta miała miejsce 6 października 105 roku³⁷, a w Rzymie doszło do wybuchu paniki³⁸. Dlatego powszechnym żądaniem opinii publicznej stało się

³¹ Losowanie kwestorów: Cicero, *The Verrine orations*, with an English translation by L.G.H. Greenwood, in two volumes, Cambridge – London 1928–1935 [dalej: Cicero, *Actionis in C. Verrem*], II, I, 13; Plutarchus, *Caius Gracchus*, I, 4. Wybór przez konsulów: Cicero, *Letters to Atticus*, with an English translation by E.O. Winstedt, Cambridge – London 1912–1918 [dalej: Cicero, *Ad Atticus*], VI, 6, 4; Plutarchus, *Flaminius*, III, 3. Zaprezentowane w tekście stanowisko przeważa w literaturze przedmiotu, zob. np. J. Suolahti, *The Junior Officers of the Roman Army in the Republican Period: A Study on Social Structure*, Helsinki 1955, s. 208; Ch. Lundgreen, *Regelkonflikte in der römischen*, Stuttgart 2011, s. 121–136; I. Łuć, *Sulla and Marius...*, s. 41; F. Pina Polo, A. Diaz Fernandez, op. cit., s. 69.

³² Na temat kampanii Mariusza w Afryce Północnej istnieje mnóstwo opracowań, zob. np. H.W. Ritter, op. cit., s. 109–117; R. Evans, *Questioning Reputations: Essays on Nine Roman Republican Politicians*, Pretoria 2003, s. 21–26; M. Maciejowski, op. cit., s. 126–147; M. Labitzke, op. cit., s. 76–101.

³³ Cicero, *De officiis*, III, 20, 79; Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXIV, 5; Plutarchus, *Marius*, VIII, 5.

³⁴ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, CVIII–CXIII; Livius, *Periochae*, LXVI; Velleius, II, 12, 1; Valerius Maximus, *Memorable doings and sayings*, edited and translated by D.R. Shackleton Bailey, Cambridge – London 2000 [dalej: Valerius Maximus], VIII, 14, 4; Diodorus Siculus, XXXIV/XXXV, 39; Plinius, *Naturalis historia*, XXXVII, 4, 9; Florus, I, 36, 17; Plutarchus, *Sulla*, III, 3; idem, *Marius*, X, 4; Appianus, *Numidica*, V, 2; Eutropii, *Breviarium ab Urbe condita*, recognovit C. Santini, Stutgardiae – Lipsiae 1979 [dalej: Eutropius], IV, 27, 2; Orosius, V, 15, 18–19; *De viris illustribus urbis Romae*, w: Sexti Aurelii Victoris, *Liber de Caesaribus*, recensuit F. Pichlmayr & R. Gruendel, Leipzig 1970, s. 23–74 [dalej: *De viris illustribus*] LXXV, 2; por. J. Fündling, op. cit., s. 30–33; G.C. Sampson, op. cit., s. 123–125; L. Telford, op. cit., s. 34–39; A. Keaveney, *Sulla...*, s. 28–31.

³⁵ *CIL* I, s. 195; Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, CXIV, 3; Livius, *Periochae*, LXVII; Valerius Maximus, II, 2, 3; VI, 9, 14; VIII, 15, 7; Velleius, II, 12, 1; Marcus Annaeus Lucanus, *De bello civili libri X*, ed. D.R. Shackleton Bailey, Berlin 2009 [dalej: Lucanus, *Pharsalia*], IX, 600; Plinius, *Naturalis historia*, XXXIII, 4, 12; C. Suetonii Tranquilli, *Opera*, t. I: *De vita Caesarum*, recensuit M. Ihm, Stutgardiae 1978 [dalej: Suetonius], *Divus Iulius*, XI; Plutarchus, *Marius*, XII, 2–5; idem, *Sulla*, III, 3; Florus, I, 36, 17; Cassius Dio, XLVIII, 4, 5; M. Iuniani Iustini, *Epitome Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, iterum editio E. Seel, Leipzig 1935 [dalej: Iustinus], XXXVIII, 6; Eutropius, IV, 27, 4; Orosius, V, 15, 19.

³⁶ Por. np. J. Lingle, *Die Verurteilung der Römischen Feldherrn von Arausio*, „Hermes”, R. 66: 1931, T. 4, s. 302–316; G.C. Sampson, op. cit., s. 130–141; R. Evans, *Questioning...*, s. 133–138; J.H. Clark, *Triumph in Defeat Military Loss and the Roman Republic*, Oxford 2014, szczeł. s. 195–196.

³⁷ Plutarchus, *Lucullus*, XXVII, 8.

³⁸ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, CXIV, 1; Diodorus Siculus, XXXIV/XXXV, 37; Eutropius, V, 1, 2; Orosius, V, 16, 7; por. D. Słapek, *Rok 105 p.n.e. w rozwoju igrzysk gladiatorских w republikańskim*

powierzenie mu dowództwa w wojnie z celtojęzycznymi plemionami z Północy³⁹. Wybór Mariusza konsulem *in absentia* na rok 104⁴⁰ okazał się jednym ze zwrotnych punktów w historii Republiki Rzymskiej.

W czasie gdy Mariusz przebywał w Afryce Północnej, Metellus Numidyjski z trudem wywalczył przyznanie sobie triumfu, ale musiał na niego poczekać wiele miesięcy⁴¹. Co ważniejsze, zawiść ludu przemienęła⁴² – w przeciwieństwie do nienawiści Metellusa. Dlatego wzmiankowanego w źródłach ogólnonarodowego poparcia jesienią roku 105 dla Gajusza Mariusza – obejmującego zapewne też część domów starej arystokracji – nie należy mylić z jednomyślnością nobilów⁴³. Zapewne właśnie senatorowie związani z *factio* Metellusów protestowali jeszcze przed objęciem przez Mariusza drugiego konsulatu, zgłaszając wątpliwości wobec legalności jego wyboru⁴⁴. Oni też uważali, że Metellus Numidyjski był faktycznym zwycięzcą wojny z Jugurta⁴⁵, o czym miało

Rzymie, w: *W 2500-lecie powstania Republiki Rzymskiej*, red. A. Kunisz, Katowice 1995, s. 110–121; H. Delbrück, *Antyczna sztuka wojenna. Republika Rzymska*, tłum. P. Grysztar, Oświęcim 2013, s. 170.

³⁹ Ziemie Cymbrów umiejscawiano na Półwyspie Jutlandzkim: *The Geography of Strabo*, with an English translation by H.L. Jones, based in part upon the unfinished version of J.R. Sitlington Sterrett, Cambridge – London 1917–1932 [dalej: Strabo], VII, 2, 1; Plinius, *Naturalis historia*, II, 67, 167. Kwestia celtyckości Cymbrów wydaje się obecnie przesądzona i jest także coraz bardziej widoczna w literaturze dostępnej na polskim rynku, zob. np. P.S. Wells, *Ludy barbaricum przed podbojem rzymskim*, w: *Europa rzymska*, red. E. Bispham, tłum. B. Mierzejewska, Warszawa 2010, *szczeg.* s. 42–43, 49–53; K. Bringmann, *Historia Republiki Rzymskiej*, tłum. A. Gierlińska, Poznań 2013, s. 214–217; A. Ziółkowski, *Historia powszechna. Starożytność*, Poznań 2013, s. 1298–1300; A. Everitt, *Chwała Rzymu. Jak tworzyło się Imperium*, tłum. N. Radomski, Poznań 2020, s. 361–363. Odnośnie do migracji ludów, która rozpoczęła się ok. 120 r. i w ciągu następnych 15 lat barbarzyńskie plemion zadały szereg klęsk Rzymowi, zob. np. E.C. Koestermann, *Der Zug der Cimbern*, „Zeitschrift für Alte Geschichte”, T. 76: 1969, s. 310–325; R. Evans, *Rome’s Cimbric Wars (114–101 B.C.) and their impact on the Iberian Peninsula*, „Acta Classica. Proceedings of the Classical Association of South Africa”, R. 48: 2005, s. 38–43; G.C. Sampson, *op. cit.*, s. 50–55, 93–97; J.H. Clark, *op. cit.*, s. 186–198.

⁴⁰ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, CXIV, 4; Velleius, II, 12, 1; Diodorus Siculus, XXXVI, 3, 1; Cassius Dio, XXVII, 94, 1.

⁴¹ *Inscr. It.*, 13.1.84, 561; Velleius, II, 11, 2; Eutrop., IV, 27, 6; *De viris illustribus*, LXII, 1. Odnośnie do zaskakującego zwlekania z odbyciem triumfu przez Metellusa (odbył się on dopiero latem 106 r.), nie przedstawiono jak dotąd zadowalającej odpowiedzi. Zaledwie część wydarzeń opisano i spróbowano wyjaśnić, zob. *szczeg.* H. van der Blom, *Elite Rhetoric and Self-Presentation: Metellus Numidicus Returns*, w: *The Theatre of Justice. Aspects of Performance in Greco-Roman Oratory and Rhetoric*, eds. S. Papaioannou, A. Serafim and B. da Vela, Leiden – Boston 2017, s. 114–129.

⁴² Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXXXVIII, 1; por. R. Syme, *op. cit.*, s. 156; M. Ferland, *op. cit.*, s. 85–86.

⁴³ Cicero, *Pro lege Manilia oratio*, 60; idem, *De provinciis consularibus*, 19; Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, CXIV, 3–4; Velleius, II, 12, 2–3; Florus, I, 38, 5; Eutropius, V, 1, 2.

⁴⁴ Plutarchus, *Marius*, XII, 1; por. np. T.F. Carney, *A Biography...*, ed. cit., s. 31 przyp. 160; A. Keaveney, *Sulla...*, ed. cit., s. 34; Ł. Schreiber, *Factio Metelli in the Opposition to Caius Marius in 104 B.C.*, „Res Historica”, T. 48: 2019, s. 24.

⁴⁵ Plutarchus, *Marius*, X, 6; idem, *Sulla*, III, 3; Gellius, XII, 9, 4–6. Już nie tak dosłownie, ale sugerują to także inni antyczni autorzy: Florus, I, 36, 11; Eutropius, IV, 27, 2; Orosius, V, 15, 7. Dyskusja na ten

świadczą przyznanie przez senat przydomku (*agnomen*) *Numidicus*⁴⁶. Taki jest też zgodny osąd starożytnych autorów, którzy widzą w Metellusie wielkiego wodza i zwycięzcę w tej wojnie⁴⁷. Jeżeli zaś uznać za prawdziwe zwycięstwo pojmanie Jugurty, dokonał tego wszakże Sulla⁴⁸. Dlatego nie bez złośliwości – chociaż z pewnymi pozorami racji – kręgi związane z *factio* Metellusów powtarzały w Rzymie, że na pierwszym miejscu do zwycięstwa w Afryce przyczynił się Metellus, a na drugim trzeba wymienić Sullę⁴⁹.

Naturalnie nie miało to nic wspólnego z docenieniem osiągnięć kvestora, a jedynie z chęcią deprecjonowania zasług Mariusza⁵⁰. Stąd też przypuszczalnie w tym okresie w domu Cecyliusza Metellusów jeżeli w ogóle mówiono o Sulli, to wyłącznie źle. Jednak prawdziwą nienawiścią darzono Mariusza – człowieka, który po raz kolejny ich zdradził⁵¹ i poniżył w oczach rzymskiej opinii. Rozumiał to doskonale sam Sulla, zachowując lojalność i oddanie, jakie winien mieć kwestor dla wodza naczelnego⁵². Sam Mariusz był wprawdzie zgorzony

temat, zob. M. Holroyd, *The Jugurthine War: Was Marius or Metellus the Real Victor?*, „The Journal of Roman Studies”, 18: 1928, s. 1–20; T.F. Carney, *A Biography...*, ed. cit., s. 30, przyp. 154; R. Syme, op. cit., s. 151; J. van Ooteghem, *Les Caecilii...*, ed. cit., s. 164–165; V. Parker, *Sallust and the Victor of the Jugurthine War*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, R. 16: 2002, s. 111–125.

⁴⁶ M. Tullii Ciceronis, *Scripta quae manserunt omnia*, fasc. 4, *Brutus*, recognovit H. Malcovati, Lipsiae 1965 [dalej: Cicero, *Brutus*], XXXV, 135; *Ovid's Fasti*, with an English translation by J.G. Frazer, Cambridge – London 1931, I, 593–595; Velleius, II, 11, 2; 15, 3–4; *De viris illustribus*, 62, 1. Formalnie przyznał go prawdopodobnie senat, por. E. Badian, *Roman Imperialism in the Late Republic*, Pretoria 1967, s. 103 przyp. 19.

⁴⁷ Zob. Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXXXII, 3; Livius, *Periochae*, LXV; Velleius, II, 11, 2; Florus, I, 36, 13; Lucius Ampelius, *Liber memorialis. Was ein junger Römer wissen soll*, Herausgegeben, eingeleitet und übersetzt von I. König, Darmstadt 2010 [dalej: Ampelius], XVIII, 14; Eutropius, IV, 27, 1; VI, 1, 2; por. także Valerius Maximus, II, 7, 2; *De viris illustribus* LXII, 1.

⁴⁸ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, CVIII–CXIII; Livius, *Periochae*, LXVI; Velleius, II, 12, 1; Valerius Maximus, VIII, 14, 4; Diodorus Siculus, XXXIV/XXXV, 39; Plinius, *Naturalis historia*, XXXVII, 4, 9; Florus, I, 16, 17; Plutarchus, *Sulla*, III, 3; *Marius*, X, 4; Appianus, *Numidica*, V, 2; Eutropius, IV, 27, 2; Orosius, V, 15, 18–19; por. J. Fündling, op. cit., s. 30–33; L. Schreiber, *Sulla...*, s. 56–64; A. Keaveney, *Sulla...*, s. 28–31.

⁴⁹ Plutarchus, *Marius*, X, 6.

⁵⁰ Idem, *Marius*, XXXII, 2.

⁵¹ Po raz pierwszy miało to miejsce w 119 r., gdy jako trybun plebejski opowiedział się przeciwko domowi swoich patronów: M. Tullius Cicero, *De legibus libri tres*, edidit C.F.W. Mueller, Lipsiae 1910 [dalej: Cicero, *De legibus*] III, 17, 38–39; Plutarchus, *Marius*, IV, 2–3; por. np. T.F. Carney, *A Biography...*, s. 19–20; E.S. Gruen, op. cit., s. 118–119; R. Evans, *Gaius Marius...*, s. 35–44; L. Schreiber, *L. Cecyliusz...*, s. 20–23.

⁵² Cynceron zaświadcza, że pretor powinien być jak ojciec dla swojego kvestora, a ten z kolei czuć się jego synem: Cicero, *Divinatio In Caecilium*, 61; *De oratore*, II, 49, 200–201; Cicero, *Letters to His Friends*, with an English translation by W.G. Williams, Cambridge – London 1926 [dalej: Cicero, *Ad familiares*], II, XVII, 5; Plutarchus, *Caesar*, V, 3; por. L.A. Thompson, *The Relationship between*

skandaliczną reputacją Sulli i jego biseksualnymi podbojami z czasów młodości, co odczytywał jako zniewieściałość⁵³, nie zmienia to jednak faktu, że ich współpraca w Afryce Północnej jest szeroko poświadczona w źródłach⁵⁴. Jednocześnie nie ma powodów, aby negować fakt, że rozpalony antagonizm między Mariuszem i Metellusami oraz posłużenie się Sullą jako pionkiem w ich rozgrywce miały wymierne skutki w przyszłości. W ten dość przypadkowy sposób położono pierwszy fundament pod zbliżenie Sulli z rodem Cecyliusz Metellusów.

Najazd Cymbrów i Teutonów

Wielu tradycjonalistów spośród *patres conscripti* po raz kolejny zraził Gajusz Mariusz już 1 stycznia 104 roku, kiedy najpierw podczas uczty triumfalnej pił wino prosto z dzbana i porównywał własne sukcesy z jednym z bóstw, a następnie przyszedł na obrady senatu w zbroi⁵⁵. Niesmak budziła także postawa Sulli, który obnosił się ze swoim bogactwem⁵⁶.

Ponieważ obaj nie cieszyli się uznaniem wiodących prym w państwie arystokratycznych rodzin, nie dziwi fakt, że Sulla trwał przy Mariuszu i dołączył do jego sztabu: w roku 104 w charakterze legata, a w roku 103 trybuna wojskowego po uprzednim wyborze na urząd⁵⁷. W trakcie elekcji konsularnej na rok 102 doszło do zaciętej rywalizacji; na starcie stanęło wielu nobilów. W efekcie wyborów kolegą Mariusza w konsulacie został Kw. Lutacjusz Katulus⁵⁸.

Provincial Quaestors and Their Commanders-in-Chief, „Historia”, 11: 1962, s. 347–349; M. Gelzer, op. cit., s. 76–77; F. Pina Polo, A. Fernandez, op. cit., s. 193–195.

⁵³ Stosunek Mariusza do Sulli: Valerius Maximus, VI, 9, 6. Reputacja Sulli: M. Tullius Cicero, *Scripta quae manserunt omnia*, fasc. 43, *De finibus bonorum et malorum*, recensuit C. Moreschini, Monachii – Lipsiae 2005 [Cicero, *De finibus bonorum et malorum*], III, 75; Velleius, II, 17, 2; Plutarchus, *Sulla*, II, 2–4; XXXVI, 1; *Comparation Lysander Sulla*, III, 2; Augustinus Aurelius, *Sancti Aurelii Augustini episcopi de civitate dei libri XXII*, edidit J. Divjak, Leipzig 1981 [dalej: Augustinus, *De civitate Dei libri XXII*], II, 22; por. np. T. Hillard, op. cit., s. 63–71; A. Keaveney, *Sulla...*, s. 19–20.

⁵⁴ Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XCVI, 1; XCVIII, 4; C, 2; CII, 3; CIII, 7; CV, 1; CXIII, 6; Livius, *Periochae*, LXVI; Diodorus Siculus, XXXIV/XXXV, 39; Velleius, II, 12, 1; Plutarchus, *Marius*, X, 3; idem, *Sulla*, III, 1–2; Appianus, *Numidica*, IV, 1; V, 1–2; *De viris illustribus*, 75, 2; Orosius, V, 15, 18 *contra* Valeius Maximus, VI, 9, 6.

⁵⁵ Uczta triumfalna: Valerius Maximus, III, 6, 6. Senat: Plutarchus, *Marius*, XII, 5; Livius, *Periochae*, LXVII.

⁵⁶ Plutarchus, *Sulla*, I, 2; MRR I, s. 551, 554, 556.

⁵⁷ Plutarchus, *Sulla*, IV, 1; por. MRR I, s. 561, 564.

⁵⁸ Plutarchus, *Marius*, XIV, 7–8; zob. też: Cicero, *Pro A. Licinio Archia poeta oratio*, 5; Plinius, *Naturalis*

Dwie kolejne informacje mogą prowadzić do przedwczesnych wniosków. W roku 102 Sulla trafił do sztabu konsula Lutacjusza Katulusa⁵⁹. Także Plutarch podaje mimochodem informację o tym, jak Sulla zmienił patrona: odchodząc od Mariusza, by związać się z Katulusem i Metellusem Numidyjskim⁶⁰. Podstawy, by wydarzenie to umiejscowić w końcowych miesiącach roku 103, wydają się solidne: zarówno Lutacjusz Katulus, jak i Metellus Numidyjski są w źródłach konsekwentnie przedstawiani jako przywódcy senatu zdecydowanie wrodoży Mariuszowi⁶¹, a ten pierwszy w 87 roku został nawet zmuszony przez Mariusza do popełnienia samobójstwa⁶². Triumf wyborczy Katulusa wydaje się więc przynajmniej częściowym zwycięstwem opozycji wobec Mariusza. Przekonanie to może wzmacniać wynik elekcji cenzorów, którymi zostali w początkach roku 102 Metellus Numidyjski i jego kuzyn G. Cecyliusz Metellus Kaprariusz (cos. 113)⁶³. Zgadzając się z tymi ustaleniami, powinniśmy zaakceptować początki bliższej współpracy Sulli z Cecyliuszami Metellusami na przełom roku 103/102. Tym bardziej że byłaby to doskonała okazja, aby dotychczas wierny oficer Mariusza zostać przez nowych cenzorów zaliczony w poczet senatu podczas najbliższego *lectio senatus*⁶⁴.

Jednakże głębsza analiza podważa zaprezentowaną wyżej teorię. Kluczem do dekonstrukcji jest właściwe zrozumienie przyczyn sukcesu

historia, XXII, 5, 11; Julius Obsequens, *A Book of prodigies after the 505th Year of Rome*, w: Livy, *Summaries, Fragments and Obsequens*, with an English translation by A.C. Schlesinger, Cambridge – London 1967, s. 237–320 [dalej: Iulius Obsequens], 44; Eutropius, V, 1, 4.

⁵⁹ Plutarchus, *Sulla*, IV, 2–4.

⁶⁰ *Plutarch's Moralia*, with an English translation by F.C. Babbitt, H.N. Fowler, F.H. Sandbach, Cambridge – London 1927–1969 [dalej: Plutarchus, *Moralia*], 806D.

⁶¹ Metellus Numidyjski: Cicero, *De officiis*, III, 20, 79; idem, *In L. Pisonem oratio*, 19–20; Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXIV–LXV; LXXXII, 3; LXXXVI, 5; Velleius, II, 12, 2; Plutarchus, *Marius*, VIII, 2; XXVIII, 4–5; XXIX, 2; XXXI, 1; Appianus, *Bella civilia*, I, 28–29, 129; Cassius Dio, XXVI, 89, 3; Orosius, V, 17, 11; Katulus: Cicero, *De oratore*, III, 2, 8; Velleius, II, 22, 3–4; Florus, II, 9, 15–16; Plutarchus, *Marius*, XXV, 6; XLIV, 5.

⁶² Cicero, *De oratore*, III, 3, 9; idem, *Brutus*, LXXXIX, 307; M. Tullius Cicero, *Scripta quae manserunt omnia*, fasc. 44, *Tusculanae disputationes*, recognovit M. Pohlenz, Lipsiae 1918 [dalej: Cicero, *Tusculanae disputationes*], V, 19, 56; M. Tulli Ciceronis, *De natura deorum libri III*, edited by A.S. Pease, Cambridge – London 1955–1958 [dalej: Cicero, *De natura deorum*], III, 80; Diodorus Siculus, XXXVIII/XXXIX, 4, 2–3; Velleius, II, 22, 3–4; Valerius Maximus, IX, 12, 4; Lucanus, *Pharsalia*, II, 173–174; Plutarchus, *Marius*, XLIV, 5; Florus, II, 9, 15; Appianus, *Bella civilia*, I, 18, 74; Augustinus, *De civitate Dei libri XXII*, III, 27.

⁶³ MRR I, s. 567.

⁶⁴ Taką propozycję sam przedstawiłem, zob. Ł. Schreiber, *Sulla...*, s. 73–76.

wyborczego Lutacjusza Katulusa. Jego start i zwycięstwo po trzech klęskach w latach 107–105⁶⁵ jawi się jako wielki wyczyn. Dlatego ważny sytuację z jesieni roku 103, a nie w kilka czy kilkanaście lat później. Najpierw sama pozycja polityczna Lutacjusza Katulusa. Jego kariera wyglądała w istocie na złamaną – nie tylko radykalne uszczuplenie majątku, do jakiego doszło zapewne wskutek serii niepowodzeń, ale także rezygnacja z walki o konsulat w roku 104 i brak jakiejkolwiek informacji, która mogłaby nagle odmienić sympatie wyborcze.

Należy wziąć pod uwagę, iż całe swoje wcześniejsze nadzieje Katulus wiązał z przegrany dowódcą spod Arauzjony – Kw. Serwiliuszem Cepionem (cos. 106), który właśnie został skazany i wygnany z Rzymu⁶⁶. Trudno doprawdy zakładać, aby mogło mu to pomóc w oczach wyborców⁶⁷. Ich związki zresztą były wcześniej szeroko eksponowane – zwłaszcza podczas wspólnej kampanii z roku 107 – bowiem siostra bądź córka Cepiona była jego drugą żoną⁶⁸. To nie wszystko. Matka, Popilia, po śmierci ojca Katulusa, znalazła drugiego męża w osobie L. Juliusza Cezara. Stąd też przyrodni braćmi byli stronnicy Mariusza spowinowaceni z żoną wybitnego konsula – wspomniani wcześniej L. Juliusz Cezar oraz G. Juliusz Cezar Strabon⁶⁹, a ich szwagrem

⁶⁵ Cic., *Pro Cn. Plancio oratio*, 12; idem, *Pro L. Murena oratio*, 36; por. T.R.S. Broughton, *Candidates Defeated in Roman Elections: some ancient Roman 'also-rans'*, „Transactions of the American Philological Association”, R. 81: 1991, T. 4, s. 13–14; F. Pina Polo, *Veteres candidati: losers in the elections in republican Rome*, w: *Vae Victis! Perdedores en el mundo antiguo*, ed. F.M. Simon, F.P. Polo, J.R. Rodriguez, Barcelona 2012, s. 77.

⁶⁶ *Ad C. Herennium. De ratione dicendi (Rhetorica ad Herennium)*, with an English translation by H. Caplan, Cambridge – London 1954 [dalej: Cicero, *Rhetorica ad Herennium*], I, 14, 24; Cicero, *Pro L. Balbo oratio*, 28; idem, *Brutus*, 35, 135; Livius, *Periochae*, LXVII; Strabo, IV, I, 13; Valerius Maximus, IV, 7, 3; VI, 9, 13; Grani Liciniani, *Quae supersunt, recognovit et apparatus critic instruxit M. Flemisch*, Lipsiae 1904 [dalej: Granius Licinianus], XXXIII, 13.

⁶⁷ Serwiliusz Cepion był powszechnie znienawidzony nawet nie ze względu na klęskę legionów, ale przekonanie o tym, że ukradł złoto z Tolosy (ob. Tuluzą): Strabo, IV, I, 13; Gellius, III, IX, 7; Cassius Dio, XXVII, 91; Iustinus, XXXII, 3, 9–11; Orosius, V, 15, 25; por. G.C. Sampson, op. cit., s. 130–131; S. Treggiari, *Servilia and her Family*, Oxford 2019, s. 31.

⁶⁸ Cicero, *Actionis in C. Verrem*, II, 2, 24; Asconius, 71C; por. F. Münzer, op. cit., s. 286–287. Nie jest to wprawdzie informacja absolutnie pewna, ale propozycja F. Münzera została z uznaniem przyjęta w literaturze przedmiotu i w tym kontekście również można ją uprawdopodobnić, patrz np. J. Carlsen, *The Rise and Fall of a Roman Noble Family. The Domitii Ahenobarbi 196 BC – AD 68*, Odense 2006, s. 176. Z kolei T.P. Wiseman, op. cit., s. 53, zwrócił uwagę, że rody te w całej historii dbały o ekлекtyczność swojej klasy, zawiązując mariaże w łonie *nobilitas*; w każdym razie nie wiemy o odstępstwach od tej reguły.

⁶⁹ Cicero, *De oratore*, II, 3, 12; 11, 44; idem, *De officiis*, I, 37, 133; idem, *Ad Atticus*, XIII, 9, 4; Gellius, IV, 6, 2; por. F. Münzer, op. cit., szczeg. s. 286–287; E. Badian, *Studies...*, s. 38; K. Zmeskal, op. cit., vol. I, s. 139; S. Treggiari, op. cit., s. 30 *contra* T. Hillard, *Popilia and laudationes funebres for women*,

pierwszoplanowy oficer Mariusza, czyli Sulla⁷⁰. Zresztą również żona najstarszego z rodzeństwa Lucjusza (cos. 90) nie była przypadkową osobą – to Fulwia, córka M. Fulwiusza Flakkusa (cos. 125), najbliższego sojusznika G. Semproniusza Grakchusa⁷¹. Znów więc nic nie wskazuje na szczególnie bliskie związki z domem Cecyliusza Metellusów.

Wreszcie, wskazówka pochodząca od Plutarcha, którego osąd ukształtowany jest treścią zawartą w pamiętnikach samego Katulusa, a ten z kolei spisując je u schyłku życia, zapewne daleki był od przedstawiania zgodnej z detalami wersji zdarzeń. Pomimo tego, Plutarch odnotowuje, że cieszył się nie tylko szacunkiem optymatów, ale też sympatią ludu⁷². Najbardziej zaskakujące jest to, iż Katulus nie zdobył urzędu za pierwszym razem, w ustawowym dla siebie terminie, z popularnym wówczas Serwiliuszem Cepionem jako partnerem, ani rok później, gdy wyprzedziła go dwójka ludzi spoza elity senatu⁷³. Lecz nagle, po trzech porażkach i roku przerwy, przy Mariuszu przebywającym w Rzymie i ostrej rywalizacji w walce o urząd – tak wielka odmiana losu.

Dlatego być może należy przyjąć do wiadomości propozycję Ernsta Badiana, którą wielu innych wołało odrzucić bądź zignorować – Lutajusz Katulus nie zdobył urzędu w kontrze do Gajusza Mariusza, lecz w porozumieniu z nim⁷⁴. To jedyna hipoteza, która rozwiązuje wszystkie zarysowane zagadki. Nieustępliwa postawa Mariusza w roku 87, która doprowadziła do samobójczej śmierci Katulusa, była tym samym co w przypadku M. Antoniusza Oratora (cos. 99) czy braci Cezarów⁷⁵

„Antichthon”, R. 35: 2001, s. 55–56, który zgłasza wątpliwości i sugeruje, że małżeństwo Popilii z Cezarem jest niepewne. Nie przedstawia jednak żadnej kontrpropozycji.

⁷⁰ Zob. przyp. 25–26.

⁷¹ Żona L. Juliusza Cezara: Cicero, *In L. Catilinam orationes*, IV, 13; idem, *De domo sua ad pontifices oratio*, 14. Współpraca M. Fulwiusza Flakkusa (cos. 125) z młodszym z braci Grakchów jest szeroko poświadczona, zob. np. E. Badian, *Foreign Clientele...*, ed. cit., szczeg. s. 176–182; E.S. Gruen, op. cit., s. 63–73; D. Stockton, *The Gracchi*, Oxford 1979, s. 132–133, 157–159, 165–166.

⁷² Plutarchus, *Marius*, XIV, 8: καὶ συνάρχοντα Κάτλον αὐτῷ Λουτάτιον κατέστησαν, ἄνδρα καὶ τιμώμενον ὑπὸ τῶν ἄριστων καὶ τοῖς πολλοῖς οὐκ ἐπαχθῆ; zob. też Diodorus Siculus, XXXVIII, 4, 2.

⁷³ Konsulami na rok 105 zostali P. Rutyliusz Rufus i Gn. Malliusz Maksymus: MRR I, s. 555. Odnośnie do rodzin nowych konsulów, zob. np. E. Badian, *The Consuls 179–49 BC*, „Chiron”, R. 20: 1990, s. 387. Trzecia porażka wiązała się przede wszystkim z wyniesieniem Mariusza do drugiego konsulatu *in absentia*.

⁷⁴ Por. E. Badian, *Studies...*, s. 37–38; P.A. Brunt, op. cit., s. 459–460 *contra* R.G. Lewis, *Catulus and the Cimbri, 102 B.C.*, „Hermes”, R. 102: 1974, T. 1, s. 107, przyp. 58.

⁷⁵ Odnośnie do rzezi dokonanej przez Mariusza i L. Korneliusza Cynnę na przełomie 87 r., zob. np. E.S. Gruen, op. cit., s. 230–234; M. Lovano, *The Age of Cinna: Crucible of Late Republican Rome*, Stuttgart 2002,

– nie wyrazem trwającego wiecznie antagonizmu, ale prawdziwego bądź wymagowanego poczucia zdrady, która wpłynęła na osąd wielkiego wodza. Dodatkowo Diodor Sycylijski podaje, że Katulus liczył na ochronę Mariusza, a wcześniej mieli być nawet przyjaciółmi⁷⁶. Cała reszta jest skażona późniejszą propagandą, lecz pomimo tego wszystkie przesłanki źródłowe świadczą za postawioną tezę i ani jedna wprost przeciwko niej.

Jak zostało wspomniane, do Katulusa w charakterze legata dołączył Sulla. W początkach tej kampanii Sulla był już doświadczonym oficerem Mariusza, który miał pomóc nowemu konsulowi, zaś talenty wojskowe Katulusa wyglądały co najmniej na wątpliwe⁷⁷. Warto również dodać, że cała wymieniona trójka miała dzięki bliskim kobietom związki rodzinne z Juliuszami Cezarami⁷⁸. Do zbliżenia Metellusów z Katulusem doszło dopiero w roku 101, gdy po bitwie pod Vercellae ten drugi ostatecznie zerwał relacje z Mariuszem. Choć odbyli wspólny triumf, nikt nie miał w Rzymie wątpliwości, kto jest prawdziwym pogromcą Cymbrów na Polach Raudyjskich; to Mariusz został okrzyknięty „Trzecim Założycielem Rzymu” i to do niego rzymski lud wznosił modły⁷⁹. Katulus nigdy się z tym chyba nie pogodził⁸⁰, zaś śmierć matki, do której pozostawał bardzo przywiązany, pomogła mu zerwać relacje z domem Juliuszy Cezarów⁸¹.

s. 45–50; G.C. Sampson, *The Collapse of Rome: Marius, Sulla and the First Civil War*, Barnsley 2013, s. 92–95. Źródła: MRR II, s. 46.

⁷⁶ Diodorus Siculus, XXXVIII, 4, 3.

⁷⁷ Por. np. R.G. Lewis, op. cit., s. 94–96; A. Keaveney, *Sulla...*, s. 37–39.

⁷⁸ Katulus dzięki matce miał przyrodnych braci, zob. przyp. 69. Sulla i Mariusz wzięli ślub z kobietami z domu Juliuszy Cezarów, zob. przyp. 22, 24, 25.

⁷⁹ Cicero, *Pro C. Rabirio perduellionis Reo*, 27; Valerius Maximus, VIII, 15, 7; Plutarchus, *Marius*, XXVII, 5; por. Cicero, *Pro P. Sestio oratio*, 37; D. Iunius Iuvenalis, *Saturae*, w: *Juvenal and Persius*, with an English translation by G.G. Ramsay, London – New York 1928, s. 1–307 [dalej: Iuvenalis, *Saturae*], X, 278 nn.; Orosius, V, 16, 22. Ofiarowywane na cześć Mariusza po bitwie pod Vercellae *libationes* były wcześniej zastrzeżone dla bogów, por. np. M. Jaczynowska, *Studia z dziejów antycznego Rzymu*, Toruń 2003, s. 79.

⁸⁰ Katulus czuł, że Mariusz odebrał mu chwałę zwycięstwa: Livius, *Periochae*, LXVIII; Plutarchus, *Marius*, XXVII, 4; Eutropius, V, 2, 2. Mariusz zdobył się wprawdzie na wspaniałomyślność, zgadzając się na wspólny triumf, ale nie wiadomo, jak ten gest odebrał sam Katulus: Cicero, *Tusculanae disputationes*, V, 19, 56.

⁸¹ Popilia zmarła jeszcze w początkach 102 r.: Cicero, *De oratore*, II, 11, 44; por. R. Evans, *Popillia, mater vestra. A note on Cicero, de Orat. 2.11.44*, „Liverpool Classical Monthly”, R. 17: 1992, T. 3, s. 35; T. Hillard, *Popilia...*, s. 45–63.

Podsumowując ten fragment, dalej nie można dopatrzeć się współpracy Sulli z Cecyliuszami Metellusami w tym okresie. Wciąż pozostawał związany z Mariuszem i było to dla niego naturalnym wyborem. Jednakże znalezienie się w sztabie Katulusa, który później zerwał stosunki z Mariuszem, dało okazję do nawiązania nowych kontaktów z przedstawicielami konserwatywnej elity w senacie i przyczyniło się do normalizacji stosunków z Cecyliuszami Metellusami⁸². Czas pracował na korzyść politycznego zbliżenia, w takim samym stopniu jak krystalizowały się poglądy Sulli. Nie wykonano wciąż decydującego kroku – potrzebna była okazja ku temu i ta nadarzyła się kilka lat później.

Odwwołanie z wygnania Metellusa i wybory Sulli

Sulla, przynajmniej przez kolejny rok, dalej przebywał poza Rzymem. Niezależnie od tego, w której prowincji pełnił dalszą służbę wojskową, powrócił do stolicy najpewniej na przełomie roku 100/99⁸³. Metellus Numidyjski znajdował się wówczas na wygnaniu⁸⁴, a jego syn, Metellus Pius, prowadził dramatyczną walkę o odwołanie ojca. Po zgładzeniu Saturninusa i Glaucji, gdy konsul Mariusz wsparty przez cały senat stanął do rozprawy ze swoimi byłymi sojusznikami, wydawało się to kwestią czasu. Nowi trybunowie plebejscy na rok 99, M. Porcjusz Katon i Kw. Pompejusz Rufus (cos. 88), podjęli energiczne zabiegi o powrót Metellusa Numidyjskiego do Rzymu⁸⁵. Spotkali się jednak ze zdecydowaną wrogością postawą Mariusza, który wykorzystał swoją pozycję i wpływy, aby zablokować decyzję trybunów. Formalnie

⁸² W sztabie znaleźli się m.in. synowie Lucjusza Opimiusza (cos. 121) i M. Emiliusza Skaurusa (cos. 115), a zapewne było ich jeszcze więcej: Valerius Maximus, V, 8, 4; Sex. Iulius Frontinus, *The Stratagems and the Aqueeducts of Rome*, with an English translation by Ch.E. Bennett, the translation of the Aqueeducts being a revision of that of C. Herschel, edited and prepared for the press by M.B. McElwain, London – New York 1925 [dalej: Frontinus, *Strategemata*, IV, 1, 13; Ampelius, XIX, 10; XXII, 4; *De viris illustribus*, LXXII, 10.

⁸³ Rozprawa z Tyguryńczykami w Alpach: M. Piegoń, *Galia Przedalpejska*, Kraków 2009, s. 104. Hiszpania Dalsza: Ł. Schreiber, *Sulla...*, s. 86–87. Powrót do Rzymu wraz z Katulusem: A. Keaveney, *Sulla...*, s. 39–40.

⁸⁴ Od połowy 100 r., kiedy odmówił złożenia przysięgi na *lex Appuleia agraria*, por. np. L. Piotrowicz, *Plutarch a Appjan: studia źródłowe do historii Rzymu w epoce rewolucji, okres I (133–70)*, Poznań 1921, s. 71–76; M.G. Morgan, op. cit., s. 216–222; E.S. Gruen, *The Exile of Metellus Numidicus*, „*Latomus*”, R. 24: 1965, s. 576–578; M. Ferland, op. cit., s. 106–110.

⁸⁵ Orosius, V, 17, 11.

weto postawił trybun plebejski Publiusz Furiusz⁸⁶, który nie zapomniał staremu Metellusowi, że ten jako cenzor podczas przeglądu centurii ekwickich (*recognitio equitum*) odebrał mu konia⁸⁷. Na nic zdały się prósy i błagania syna Metellusa Numidyjskiego – trybun pozostał bezwzględnie konsekwentny⁸⁸.

W tej atmosferze Sulla zdecydował się ubiegać o preturę na rok 98, jednak wybory zakończyły się dla niego porażką⁸⁹. Wiele lat później zapisał, że stało się tak, ponieważ ludzie chcieli go widzieć edylem, który urządziłby wspaniałe igrzyska⁹⁰. Nieodległa przyszłość pokazała, jak bardzo nieszczerze były te słowa, Sulla kandydował bowiem w kolejnym roku ponownie do pretury i tym razem już z powodzeniem⁹¹.

Czy faktycznie w odniesionym zwycięstwie należy widzieć jedynie efekt spektakularnej kampanii wyborczej, na którą złożyły się przekupstwa, pochlebstwa i składane obietnice⁹²? Prawda wydaje się bardziej złożona. Z ciekawą propozycją wyszedł Tomasz Ładoń,

⁸⁶ Plutarchus, *Marius*, XXXI, 1; Cassius Dio, XXVIII, 95, 2; Orosius, V, 17, 11.

⁸⁷ Pozbawienie Furiusza państwowego konia: Cassius Dio, XXVIII, 95, 2. Więcej na jego temat, zob. np. H. Doblhofer, *Die popularen der Jahre 111–99 vor Christus. Eine Studie zur Geschichte der späten römischen Republik*, Vienne – Cologne 1990, s. 98–101; J. Martin, *Bedingungen menschlichen Handelns in der Antike: Gesammelte Beiträge zur Historischen Anthropologie*, Stuttgart 2009, s. 160–161.

⁸⁸ Appianus, *Bella civilia*, I, 33, 147; Cassius Dio, XXVIII, 95, 1.

⁸⁹ Kluczowe jest tutaj przyjęcie, że Sulla został pretorem w 97 r., co obecnie wydaje się przesądzone. Dyskusja na ten temat, zob. szczeg.: E. Badian, *Studies...*, s. 158–160; A. Keaveney, *Young Sulla...*, ed. cit., s. 149–157; P. Cagniard, *L. Cornelius Sulla in the Nineties: a Reassessment*, „Latomus”, R. 50: 1991, T. 2, s. 285–291; T.C. Brennan, *Sulla's Career in the Nineties: Some Reconsiderations*, „Chiron”, R. 22: 1992, szczeg. s. 132–137, 154–158; T. Ładoń, *Rozwój kariery...*, s. 13–17. Dzięki temu rok 93 został porzucony wraz z wcześniejszymi zwolennikami tej teorii. Sygnał do odwrotu dał T.R.S. Broughton, por. MRR III, s. 74. W zamian zaproponowano inny schemat: 99. kandydat na pretora i po porażce natychmiastowy start z powodzeniem na edyla, 98. edyl, 97. *privatus*, 96. kandydat na pretora i 95. pretor, zob. A.N. Sherwin-White, *Ariobarzanes, Mithridates, and Sulla*, „The Classical Quarterly”, R. 27: 1977, T. 1, s. 173–183; G.V. Sumner, *Sulla's Career in the Nineties*, „Athenaeum”, R. 56: 1978, s. 395; M.C. Alexander, *Trials in the Late Roman Republic, 149 BC to 50 BC*, Toronto 1990, s. 48. Ta teoria wydaje się jednak zbyt naciągana i stoi w kontrze do przekazu Plutarcha, który wprost odwołuje się do pamiętników Sulli – mógł on często kłamać i naginać fakty, ale nieprawdopodobne, aby tak postępował w odniesieniu do sprawowanych urzędów. Podobnie dziwaczne jest założenie, że Plutarch miałby nie zrozumieć tego, co przeczytał.

⁹⁰ Valerius Maximus, VII, 5, 5; Plutarchus, *Sulla*, V, 1. Wspomnienia Sulli (*Commentarii rerum gestarum*) nie należały do przykładów najbardziej rzetelnych historycznie prac, z czego zdawano sobie sprawę już w antyku, por. np. W. Schur, *Sallust als Historiker*, Stuttgart 1934, szczeg. s. 130–137; A. Keaveney, *Young Sulla...*, s. 165–171; T.C. Brennan, *Sulla's Career...*, s. 106–111.

⁹¹ Plutarchus, *Sulla*, V, 2; Velleius, II, 17, 3; Plinius, *Naturalis historia*, VIII, 20, 53; *De viris illustribus*, LXXV, 4.

⁹² Plutarchus, *Sulla*, V, 2; por. L.A. Reams, op. cit., szczeg. s. 9698; P. Cagniard, op. cit., s. 289–290; F.X. Ryan, *The Second Praetorian Campaign of Sulla (Plut. Sull. 5, 1–4)*, „Maia”, R. 47: 1995, s. 401–402; W. Letzner, op. cit., s. 91–93; K. Christ, op. cit., s. 72; L. Telford, op. cit., s. 71–72; A. Keaveney, *Sulla...*, s. 40.

który przedstawił tezę, według której odwrócenie losu Sulli wynikało ze zmiany politycznego układu sił⁹³. Zdaniem badacza świadczy o tym szereg argumentów: dwójka cenzorów z roku 97 (L. Waleriusz Flakkus i M. Antoniusz Orator), którzy byli ludźmi Mariusza; przynajmniej jeden z konsulów na ten rok (P. Licyniusz Krassus) podobnie; wreszcie Sullę zaatakował Cezar Strabon, senator zbliżony do *factio* Metellusów. Do tego polski historyk przytacza wyborcze zobowiązanie Sulli o objęciu funkcji pretora miejskiego (*praetor urbanus*). Całość brzmi więc logicznie – Sulla pozostający w kręgu protegowanych Mariusza otrzymał jego wsparcie i dodatkowo miał znacznie lepiej przemyślaną kampanię. Efektem tych wszystkich zabiegów był sukces na komicjach, co okazało się możliwe dzięki odwróceniu tendencji wyborczych.

Niestety, przy bliższym przyjrzeniu się sprawie trudno zaakceptować większość argumentów. Fałszywe jest przekonanie o tym, że Cezar Strabon w roku 97 znajdował się w kręgu *factio* Metellusów. Poczynienie takiego założenia tylko na działalności komisji Wariusza u kresu lat 90. i jeszcze późniejszego nasłania przez Mariusza siepaczy pozostaje wielce dyskusyjne⁹⁴. W rzeczywistości nie dziwi wrogość byłego szwagra Cezara Strabona, której dał upust podczas spotkania z Sullą, wówczas już pretorem miejskim (*praetor urbanus*), gdy z obydwu stron padły groźby i oskarżenia o korupcję⁹⁵. Bracia Cezarowie z pewnością jeszcze w roku 100 blisko współpracowali z Mariuszem, a sam Cezar Strabon nigdy nie miał dobrych relacji z Metellusem Numidyjskim⁹⁶. Nic nie wskazuje, aby do roku 98 sytuacja mogła ulec zmianie.

Przejdźmy teraz do rzekomego odwrócenia tendencji wyborczych pomiędzy rokiem 99 i 98. Wyniki wyborów cenzorów są mało miarodajne. Przyjrzyjmy się poprzedniej elekcji, gdy w roku 103 Mariusz został konsulem, a na drugim miejscu uplasował się startujący z nim w *coitio* Lutacjusz Katulus. Tymczasem kilka miesięcy (tygodni?) później lud wybrał cenzorami skrajnie im wrogich Metellusa Numidyjskiego i jego

⁹³ Por. T. Ładoń, *Rozwój kariery...*, s. 18–22.

⁹⁴ Por. ibidem, s. 21–22.

⁹⁵ Sulla był pretorem miejskim: *De viris illustribus*, LXXV, 3. Scysja Sulli z Cezarem Strabonem: Plutarchus, *Sulla*, V, 2.

⁹⁶ W 109 r. doszło do ich spięcia, kiedy Metellus Numidyjski przeprowadzał zaciąg do legionów: Cicero, *De oratore*, II, 68, 275.

kuzyna Metellusa Kaprariusza⁹⁷. Wtedy to Mariusz nie miał kogo im przeciwstawić; w roku 97 sytuacja się odwróciła, bowiem większość konsularów z lat 107–99 zaliczała się do jednej z dwóch kategorii – albo byli zwolennikami Mariusza (G. Atyliusz Serranus cos. 106, G. Flawiusz Fimbria cos. 104, Maniusz Akwiliusz cos. 101, L. Waleriusz Flakkus cos. 100⁹⁸), albo niezależnie od reprezentowanych poglądów nie żyli bądź zostali skazani na wygnanie (L. Kasjusz Longinus cos. 107, Kw. Serwiliusz Cepion cos. 106, Gn. Malliusz Maksymus cos. 105, L. Aureliusz Orestes cos. 103)⁹⁹. Z pozostałych M. Antoniusz Orator zbliżył się do Mariusza, ale zachowywał dobre relacje także z Metellusami¹⁰⁰. Z kolei A. Postumiusz Albinus, który w przeszłości poprowadził armię rzymską do haniebnej klęski w wojnie z Jugurtą, miał dla odmiany złe relacje ze wszystkimi¹⁰¹. Zatem z pewnością tylko jednego (P. Ruty-

⁹⁷ MRR I, s. 567.

⁹⁸ Flawiusz Fimbria, Maniusz Akwiliusz i Waleriusz Flakkus byli kolegami w konsulacie Mariusza, w latach, gdy znajdował się on u szczytu popularności. Najbardziej niejasna jest sprawa Atyliusza Serranusa. Jeżeli jego ojcem był Sex. Atyliusz Serranus (cos. 136), to jako oficer Scypiona Emilianusa mógł należeć do jego grupy, podobnie jak Mariusz: Appianus, *Punica*, 114, 543; por. E.S. Gruen, *Roman Politics...*, s. 41; E. Badian, *The Consuls...*, s. 386. Ponadto druzgocząca opinia o nim Cyclerona (*Pro Cn. Plancio oratio*, 12) oraz skazanie przez Mariusza na śmierć w 87 r. (Appianus, *Bella civilia*, I, 72, 332) mogą dowodzić, że był z nim związany w jakimś momencie – najpewniej właśnie w tym czasie, skoro stanął po jego stronie w 100 r. przeciwko Saturninusowi (Cicero, *Pro C. Rabirio perduellionis Reo*, 21).

⁹⁹ Kasjusz Longinus zginął w 107 r. w kampanii przeciwko Tygurynom: C. Iulius Caesar, *Commentarii belli Gallici*, edidit W. Hering, Lipsiae 1987 [dalej: Caesar, *Belli Gallici*], I, 7, 4; 12, 5–7; 13, 2; 14, 3; Livius, *Periochae*, LXV; Tacitus, *Germania*, XXXVII, w: Tacitus, *Dialogus. Agrícola. Germania*, with an English translation by M. Hutton, London – New York 1914; Appianus, *Celtica*, I, 3; Orosius, V, 15, 23–24. Serwiliusz Cepion przebywał na wygnaniu, zob. przyp. 66. Malliusz Maksymus również został skazany i musiał opuścić Rzym: Cicero, *De oratore*, II, 28, 125; Livius, *Periochae*, LXVII; Granius Licinianus, XXXIII, 13. Aureliusz Orestes zmarł w trakcie konsulatu: Plutarchus, *Marius*, XIV, 7.

¹⁰⁰ Odnośnie do zbliżenia Mariusza z Antoniuszem, zob. np. E. Badian, *Studies...*, s. 47; E.S. Gruen, *Roman Politics...*, s. 192–193. Wspólnie z bratem Mariusza, Markiem, był Antoniusz wybierany na pretora na rok 102: MRR I, s. 568. Ważniejsze, że podczas walk z piratami i namiestnictwa Cylicji pod dowództwem Antoniusza znajdował się inny bliski krewny Mariusza, Marek Gratydiusz, który poniósł w trakcie kampanii śmierć: Cicero, *Brutus*, XLV, 168. Ich związki rodzinne: Cicero, *De legibus*, III, 16, 36. Dalsze zbliżenie mogło nastąpić w wyniku wydarzeń w 100 r., gdy dzięki podjętej przez Mariusza interwencji Antoniusz mógł zdobyć urząd. Z drugiej strony, Antoniusz wzruszał się nad zabiegami Metellusa Piusa, który walczył o powrót ojca z wygnania: Cicero, *De oratore*, II, 40, 167. Potwierdzeniem dobrych relacji jest fakt, że w dramatycznej chwili senat wysłał właśnie jego wraz z Katulusami do Metellusa Piusa w 87 r., gdy należało prosić o pomoc dla Rzymu przed Mariuszem i Cynną: Granius Licinianus, XXXV.

¹⁰¹ A. Postumiusz Albinus był sprawcą klęski wojsk rzymskich pod Kalamą w 110 r., a jego armia przechodziła pod jarzmem: Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XXXVIII, 2–10; Livius, *Periochae*, LXIV; Florus, I, 36, 9; Eutropius, IV, 26, 2; Orosius, V, 15, 6; Vegetius, *Epitoma rei militaris*, edited by M.D. Reeve, Oxford 2004 [dalej: Vegetius], III, 10, 22; por. L. Hayne, *The Condemnation of Sp. Postumius Albinus (Cos. 110)*, „Acta Classica. Proceedings of the Classical Association of South Africa”, R. 24: 1981, s. 61–70; G.C. Sampson, *The Crisis of Rome...*, s. 66–71. Krytykował go później bardzo ostro Mariusz: Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, LXXXV, 16; Plutarchus, *Marius*, IX, 3. Również Metellus

liusza Rufusa), ostatecznie dwóch (jeżeli po tej stronie należy zapisać Lutacjusza Katulusa), można uznać za ludzi *factio* Metellusów¹⁰². Jednakże cenzura pozostawała nierozzerwalnie związana z nadzorem nad obyczajnością Rzymian (*regimen morum*)¹⁰³ – Katulusowi tymczasem podobali się urodziwi młodzieńcy¹⁰⁴, więc mógł nie chcieć ryzykować brutalnej kampanii wyborczej, by po raz kolejny przegrać. Stąd też zwyczajnie Metellusowie nie mieli kogo przeciwstawić Antoniuszowi i Waleriuszowi Flakkusowi, którzy skądinąd dalecy byli od okazywania im wrogości. Prawdą jest wprawdzie poparcie ich przez Mariusza, ale prawdopodobnie było ono dość słabe, skoro wyjechał z Rzymu, a poza tym w świetle zarysowanych faktów trudno je uznać za zaskakujące. Gdyby faktycznie tendencje wyborcze się odwróciły, to sam Mariusz ubiegałby się przeciwieście o urząd, a jednak bał się możliwej porażki¹⁰⁵.

Wyjątkowo wątpliwe są też podstawy, dla których można zaliczyć konsula na rok 97, P. Licyniusza Krassusa, do obozu Mariusza – jedynie na podstawie tego, że podobnie jak Lutacjusz Katulus został zmuszony do popełnienia samobójstwa w roku 87¹⁰⁶. Możemy więc hipotetycznie

Numidyjski, który otrzymał armię z rąk brata Aulusa, Spuriusza (cos. 110), wprowadzał dyscyplinę w wojsku, a w raportach słanych do senatu opisał fatalną sytuację, którą zastał w Afryce Północnej: Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XLIV, 1–5; Valerius Maximus, II, 7, 2; Frontinus, *Strategmata*, IV, 1, 2; Eutropius, IV, 27, 1; Vegetius, III, 10, 22; Orosius, V, 15, 7; por. J.P. Roth, *The Logistics of the Roman Army at War (264 B.C.–A.D. 235)*, Leiden – Boston – Köln 1998, s. 44–45, 94, 99.

¹⁰² P. Rutyliusz Rufus w powszechnej opinii uchodzi za człowieka Metellusów. Wspierano go najpewniej przy nieudanych zabiegach o konsulat na rok 115: Cicero, *Brutus*, XXXV, 131; idem, *De oratore*, II, 69, 280; Tacitus, *The Histories. The Annals*, with an English translation by C.H. Moore, J. Jackson, London – New York 1931–1937 [dalej: Tacitus, *Annales*], III, 66; por. E.S. Gruen, *Roman Politics...*, s. 119–120; I. Shatzman, *Scaurus, Marius and the Metelli: a Prosopographical Factional Case*, „Ancient Society”, R. 5: 1974, s. 207–208. Został legatem Metellusa Numidyjskiego na wojnie z królem Jugurta: Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, L, 1; LII, 6; LIII, 1; LXXXVI, 5; Plutarchus, *Marius*, X, 1. Wróg Mariusza: Plutarchus, *Marius*, 28.5; Cassius Dio, XXVIII, 97, 3. Jego konsulat na rok 105 należy łączyć z triumfem Metellusa Numidyjskiego, który miał miejsce w tym samym roku co wybory: MRR I, s. 555.

¹⁰³ Cicero, *De legibus*, III, 3, 7; idem, *Pro A. Cluentio oratio*, 119, 129; idem, *De provinciis consularibus*, 46; Livius, IV, 8, 2; XXIV, 18, 14–15; XL, 46, 1–2; XLI, 27, 1; XLII, 3, 1–4; *The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, with an English translation by E. Cary, on the basis of version E. Spelman, Cambridge – London 1937–1950 [dalej: Dionysios Halikarnassos], XIX, 16, 5; M. Valerius Martialis, *Epigrammata*, post u. heraeum D.R. Shackleton Bailey, Monachii – Lipsiae 1990 [dalej: Martialis], I, 4; Plutarchus, *Cato Maior*, XVI, 1; idem, *Cicero*, XXVII, 3; por. J. Suolahti, *The Roman Censors*, Helsinki 1963, s. 47–52; A. Tarwacka, *Prawne aspekty urzędu cenzora w Starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012, s. 239–269; idem, *Cenzor w sypialni. Urzędnicza kontrola moralności w życiu rodzinnym Rzymian okresu republiki*, Warszawa 2021, s. 55–150.

¹⁰⁴ Cicero, *De natura deorum*, I, 79.

¹⁰⁵ Plutarchus, *Marius*, XXX, 4.

¹⁰⁶ P. Licyniusz Krassus został zmuszony do popełnienia samobójstwa: Cicero, *De oratore*, III, 2, 8; idem, *Tusculanae disputationes*, V, 19, 55; idem, *Pro M. Aemilio Scauro oratio*, II, 1; Livius, *Periochae*,

zakładać istnienie jakichś związków między nimi, ale w żaden sposób nie da się odgadnąć ich właściwej datacji. Ponadto drugi z konsulów, Gn. Korneliusz Lentulus, pozostaje praktycznie nam nieznanym i nie wiadomo, aby jakkolwiek miał być związany z Mariuszem¹⁰⁷. Podobnie jak jedyny nam znany pretor na rok 97, poza Sullą, L. Domicjusz Ahenobarbus, który pozostawał w tym okresie w przyjacielskich stosunkach z Metellusem Numidyjskim¹⁰⁸.

Wyniki wyborów nie dowodzą więc zwycięstwa żadnej ze stron, a raczej mogą informować o prawdopodobnym ustabilizowaniu sytuacji politycznej i rozluźnieniu uścisku w postaci dwóch zwalczających się obozów¹⁰⁹. Wobec sześciu konsulatów Mariusza (czyli odebrania szansy pięciu senatorom) kolejka chętnych pozostawała bardzo długa. Trudno też zakładać w tym czasie załamanie poparcia dla domu Cecyliuszów Metellusów. Sulla wygrał wybory w roku 98, w którym po 11 latach przerwy ród Cecyliuszów Metellusów miał wreszcie konsula. Został nim Kw. Metellus Nepos, wnuk Metellusa Macedońskiego i najstarszy syn Kw. Metellusa Balearyjskiego (cos. 123)¹¹⁰, a jego kolegą na urzędzie był inny oddany człowiek potężnego rodu w osobie Tytusa Didiusza¹¹¹. Z inicjatywy trybuna Kw. Kalidiusza Metellus Numidyjski wreszcie mógł zostać odwołany z wygnania¹¹². Faktycznie wrócił w wielkiej chwale¹¹³, gdy tymczasem Gajusz Mariusz wyruszył w po-

LXXX; Plutarchus, *Crassus*, IV, 1; Appianus, *Bella civilia*, I, 72, 332; Florus, II, 9, 14. Część badaczy wręcz przeciwnie, widzi w tym okresie związki Licyniuszy Krassusów z Cecyliuszami Metellusami: A.J. Marshall, *Livius Drusus and the Italian Question*, „Historical Papers”, R. 11: 1976, T. 1, s. 9–10.

¹⁰⁷ Źródła przywołują jego imiona jedynie w kwestiach datacyjnych: Plinius, *Naturalis historia*, X, 2, 5; XXX, 3, 12; Iulius Obsequens, 48.

¹⁰⁸ Zarówno Gnejusz Domicjusz Ahenobarbus (cos. 96), jak i jego brat Gnejusz (cos. 94) byli częstymi korespondentami Metellusa Numidyjskiego, gdy ten ostatni przebywał na wygnaniu: Gellius, XV, 13, 6; XVII, 2, 7.

¹⁰⁹ Czas kompromisu, zob.: E. Badian, *Foreign Clientele...*, s. 212; T.F. Carney, *A Biography...*, s. 47.

¹¹⁰ MRR II, s. 4.

¹¹¹ Ojciec Didiusza był trybunem w 143 r., gdy konsulat sprawował Kw. Metellus Macedoński; wprowadzał wówczas prawo przeciwko zbytowi: Macrobius Ambrosius Theodosius, *Saturnalia*, edidit I. Willis, Leipzig 1963 [dalej: Macrobius, *Saturnalia*], III, 17, 6; por. MRR I, s. 472; J. Rominkiewicz, *O rzymskich ustawach ograniczających wydatki na organizację uct Makrobiusz, Saturnalia 3,17*, „Studia Historycznoprawne”, T. 321: 2016, s. 45–46. Sympatie polityczne Didiusza i jego związki z Cecyliuszami Metellusami nie budzą wątpliwości, por. E. Badian, *Foreign Clientele...*, ed. cit., s. 195, przyp. 1; M.G. Morgan, op. cit., s. 258; E.S. Gruen, *Roman Politics...*, s. 165; M. Vardelli, op. cit., s. 80; T. Ładoń, *Caecilii Metelli...*, s. 192.

¹¹² Cicero, *Ad familiares*, I, 9, 17; idem, *Pro Cn. Plancio oratio*, 69–70; Valerius Maximus, V, 2, 7; *De viris illustribus*, 62, 3.

¹¹³ Livius, *Periochae*, LXIX; Velleius, II, 15, 4; Plutarchus, *Marius*, XXXI, 1.

dróż na wschód, by spełnić złożone bogom przysięgi z okresu celtyckiego zagrożenia¹¹⁴.

Wreszcie samo przyznanie Sulli przez senat imperium *pro praetore* wraz z namiestnictwem (Cylicji?) i misją ponownego osadzenia Ariobarzanesa na tronie Kapadocji¹¹⁵, w czym podobno pomoc Sulli miały kontakty jego zmarłego ojca¹¹⁶. Wiadomo natomiast, że w ten sposób dodatkowo antagonizowano Sullę z Mariuszem, który niedawno przecież wrócił z tamtych terenów, gdzie konferował z Mitrydatesem VI Eupatorem¹¹⁷.

Rekapitułując, wobec przedstawionych argumentów teza Tomasza Ładonia wydaje się wątpliwa. Dodatkowo zaskakuje interpretacja, że Sulla, będąc człowiekiem Mariusza, miałby przegrać wybory na jesieni roku 99, gdy Mariusz jeszcze przebywał w Rzymie, a następnie zwyciężyć, kiedy pogromca Cymbrów i Teutonów bawił na wschodnich rubieżach Republiki, a do stolicy powrócił jego wróg Metellus Numidyjski.

Zwróćmy uwagę na argumenty dotąd pomijane przez badaczy. Ze źródeł można wyczytać o przyjaźni łączącej Sullę zarówno z M. Porcjuszem Katonem, jak i Kw. Pompejuszem Rufusem, którzy jako trybuni plebejscy tak walecznie zabiegali o powrót Metellusa Numidyjskiego. Sulla z Pompejuszem Rufusem zacieśnili współpracę poprzez zaaranżowanie małżeństwa ich dzieci, a następnie wspólnie wywalczyli konsulat¹¹⁸. Natomiast w przyszłości syn Katona, słynny Katon Utyceński, cieszył się względami Sulli jako dyktatora, który najwyraźniej nigdy nie zapomniał znajomości z jego ojcem¹¹⁹.

¹¹⁴ Plutarchus, *Marius*, XXXI, 1–4; por. R. Evans, *Gaius Marius...*, s. 127; R. Kallet-Marx, *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 BC*, Berkeley – Los Angeles 1995, s. 245–247.

¹¹⁵ Źródła: MRR II, s. 18.

¹¹⁶ Appianus, *Mithridateios*, LIV, 216.

¹¹⁷ Podobne stanowisko przynajmniej bierze pod uwagę T. Ładoń, *Caecilii Metelli...*, s. 192 *contra idem*, *Rozwój kariery...*, ed. cit., s. 22–23. Odnośnie do wschodniej ekspedycji Mariusza, zob. np. J. van Ooeteghem, *Caius Marius*, Bruxelles 1964, s. 254–257; M. Labitzke, op. cit., s. 175–181; M. Hyden, *Gaius Marius: The Rise and Fall of Rome's Saviour*, Barnsley 2017, s. 167–169. Źródła: MRR II, s. 8.

¹¹⁸ Małżeństwo dzieci Sulli i Pompejusza Rufusa: Livius, *Periochae*, LXXVII; Velleius, II, 18, 6; Appianus, *Bella civilia*, I, 56, 247; Suetonius, *Divus Iulius*, 6, 2. Wspólny konsulat na rok 88: MRR II, s. 39–40. Bliskie relacje: Livius, *Periochae*, LXXVII; Appianus, *Bella civilia*, I, 57, 255.

¹¹⁹ Valerius Maximus, III, 1, 2; Plutarchus, *Cato Minor*, III, 2. Podobnie: M. Vardelli, op. cit., s. 80.

Zebrane informacje sprawiają, że można się pokusić o postawienie zgoła odmiennej hipotezy od tych, które dotychczas spotykamy w literaturze przedmiotu. Wiele wskazuje, że Sulla kandydując po raz pierwszy na pretora, zdecydował się trzymać z daleka od ostrego konfliktu politycznego. Niewykluczone nawet, że Mariusz mógł mu udzielić jakiegoś wsparcia w tym czasie, ale było ono zbyt słabe albo po prostu nie miał wystarczającej siły przebicia¹²⁰. Wybory te faktycznie okazały się wielkim triumfem domu Cecyliusza Metellusów¹²¹, co skłoniło Sullę do intensywnego szukania kontaktów z nimi. O pomoc mógł się zwrócić zarówno do Lutacjusza Katulusa¹²², jak i (nowych?) przyjaciół w osobach Porcjusza Katona i Pompejusza Rufusa. Szczęśliwą wiadomością mogła się też okazać w tym kontekście śmierć pierwszej żony Sulli, co rozluźniło kontakty z domem Juliuszy Cezarów¹²³.

Ambitnego patrycjusza zapewne nie zabrakło w wielkim tłumie, który przyszedł powitać Metellusa Numidyjskiego po jego powrocie¹²⁴. Z potencjalnego porozumienia można też się dopatrzeć korzyści dla rodu Cecyliusza Metellusów. Prawdopodobne jest założenie, że to na rok 98 należy datować działania Sulli mające na celu wyraźne podkreślenie ujęcia przez niego Jugurty, co zostało uwiecznione na pierścieniu¹²⁵. Nawiązanie kontaktów z królem Bokchusem i poczynione ustalenia w sprawie sprowadzenia lwów do Rzymu również wpisują się w ten scenariusz¹²⁶. Można zrozumieć, że Mariusz szalał ze złości, gdy widział, jak przegrywa walkę o zablokowanie powrotu z wygnania

¹²⁰ Należy pamiętać, że Mariusz najwyraźniej nie potrafił w tym czasie przeforsować żadnego na tyle lojalnego trybuna plebejskiego, aby dalej blokować Metellusa Numidyjskiego. Ze źródeł wiemy, że mimo to podejmował zabiegi w tym kierunku: Plutarchus, *Marius*, XXXI, 1. Na tej sprawie więc Mariuszowi bardzo zależało, ale musiał uznać się za pokonanego. Stąd też poparcie Sulli w wyborach, na które miał jeszcze mniejszy wpływ, nie mogło przynieść oszałamiających efektów w 99 r.

¹²¹ Dlatego nie sposób zakładać do tego momentu bliskich relacji Sulli i Cecyliusza Metellusów, zob. też T. Ładoń, *Caecilii Metelli...*, ed. cit., s. 191–192.

¹²² Plutarchus, *Moralia*, 806D.

¹²³ Raczej śmierć niż rozwód, chociaż tego można się jedynie domyślać: Plutarchus, *Sulla*, VI, 11; por. Ł. Schreiber, *Sulla...*, s. 91–92. Mało szlachetne traktowanie żon przez Sullę: Sallustius, *Bellum Jugurthinum*, XCV, 3.

¹²⁴ Livius, *Periochae*, LXXIX; Velleius, II, 15, 4; Plutarchus, *Marius*, XXXI, 1; Appianus, *Bella civilia*, I, 33, 149.

¹²⁵ Valerius Maximus, VIII, 14, 4; Plinius, *Naturalis historia*, XXXVII, 4, 9; Plutarchus, *Sulla*, III, 4; idem, *Marius*, X, 8; idem, *Moralia*, 806D.

¹²⁶ Plinius, *Naturalis historia*, VIII, 20, 53; Seneca, *De Brevitate Vitae*, w: Seneca, *Moral Essays*, with an English translation by J.W. Basore, London – New York 1928–1935, X, 13, 6.

Metellusa, a teraz lojalny oficer podważa jego sukcesy w Afryce Północnej i w powstrzymaniu najazdu Cymbrów i Teutonów¹²⁷. Było to naturalnie na rękę Cecyliuszom Metellusom, którzy mogli wesprzeć kampanię środkami finansowymi, ale przede wszystkim własną klientelą. Wiadomo też, że konsul przeprowadzający wybory miał pewien wpływ na ich wyniki, a był nim Metellus Nepos¹²⁸.

Wreszcie, sięgając po *argumentum a contrario*, kiedy później Sulla miałby przejść do obozu Katulusa i Metellusa oraz zdążyć zaprzyjaźnić się z Katonem, biorąc pod uwagę śmierć dwójki ostatnich przed rokiem 92 i nieobecność Sulli w Rzymie w latach 97–93¹²⁹? I dalej, skoro Sulla jesienią roku 98 z pewnością nie mógł liczyć na zaangażowanie Mariusza¹³⁰, a także odrzucimy teorię o przynajmniej życzliwym wsparciu Cecyliuszy Metellusów, czy mógłby tak szybko zwyciężyć po doznanej zaledwie rok wcześniej porażce? Należy to uznać za bardzo wątpliwe, a w roku 98 ujrzeć pierwszy moment tak dobrych relacji Sulli z domem Cecyliuszy Metellusów¹³¹.

Niektórzy badacze, jak Pierre F. Cagniard, z niejasnych przyczyn odurzającą możliwość aliansu Sulli z Metellusami w latach 90., wskazując

¹²⁷ Plutarchus, *Sulla*, IV, 1; VI, 1; idem, *Marius*, X, 5; XXVII, 5; Florus, II, 9, 3.

¹²⁸ Por. L.R. Taylor, *Roman voting assemblies from the Hannibalic War to the dictatorship of Caesar*, Ann Arbor 1966, s. 104–105; F. Pina Polo, *The Consul at Rome: The Civil Functions of the Consuls in the Roman Republic*, Cambridge – New York 2011, szczeg. s. 192–195; H. Appel, *Ite in suffragium...*, s. 139–141. W 98 r., wobec kampanii Tytusa Didiusza przeciwko Celtyberom (wrócił do Rzymu i odbył triumf dopiero w 93 r., por. MRR II, s. 15), konsulem tym musiał być Metellus Nepos.

¹²⁹ M. Porcjusz Katon zmarł, ubiegając się o preturę, przed 91 r.: Gellius, XIII, 20, 13–14; por. G.V. Sumner, *The Orators in Cicero's Brutus: Prosopography and Chronology*, Toronto 1973, s. 116. Metellus Numidyjski podobnie, ponieważ Cynceron oskarża o zamordowanie go Kwintusa Wariusza (tr. pl. 90), który już w kolejnym roku został skazany na wygnanie: Cicero, *De natura deorum*, III, 81; por. M.G. Morgan, op. cit., s. 258–259; M. Ferland, op. cit., s. 119–120. Proces Wariusza w 89 r.: Cicero, *Brutus*, 89, 305; idem, *De natura deorum*, III, 81; Valerius Maximus, VIII, 6, 4; por. M.C. Alexander, op. cit., s. 53–57. Florus (II, 5, 3) pisze, że senat stracił cały autorytet wobec wygnania Metellusa i skazania Rutylusza Rufusa. To drugie wydarzenie ma miejsce w 92 r., por. M.C. Alexander, op. cit., s. 49–50. Może więc z Metellusem chodziło nie tyle o jego wygnanie, ale właśnie śmierć. Istnieją też przesłanki, że Metellus mógł umrzeć już w 97 r., co również należy brać pod uwagę, por. E.S. Gruen, *Political Prosecutions in the 90's B. C.*, „Zeitschrift für Alte Geschichte”, R. 15: 1966, T. 1, s. 39 przyp. 46; T. Ładoń, *Caecilii Metelli...*, s. 191.

¹³⁰ Poza wszystkim, Mariusz na jesieni 98 r. z pewnością przebywał poza Rzymem: Plutarchus, *Marius*, XXXI, 1–3; Cicero, *Ad M. Brutum*, I, 5, 3; por. MRR II, s. 9, przyp. 7.

¹³¹ Przedstawiłem ten scenariusz dla relacji Cecyliuszy Metellusów i Sulli już wcześniej, ale z niedostateczną argumentacją, por. Ł. Schreiber, *Sulla...*, s. 94–95. Inni autorzy wskazywali możliwe związki Sulli z Cecyliuszami Metellusami w latach 90., ale dość ostrożnie i raczej przenosząc alians na końcówkę dziesięciolecia, zob. np. J. Carcopino, op. cit., s. 28–29; T.F. Carney, *A Biography...*, s. 53; E. Badian, *Studies...*, s. 49–53; E.S. Gruen, *Roman Politics...*, s. 198.

na niezwykle niską pozycję społeczną zdegradowanego patrycjusza¹³². To jednak błędne rozumowanie – Metellusowie nigdy nie wahali się wesprzeć zdolnych ludzi, by wykorzystać ich talenty, a w nagrodę wynieść do pretury. Skoro zdecydowano się na taki gest w tym okresie wobec wielu nowych ludzi (*homines novi*) w senacie, to dlaczego miało by wykluczyć akurat Sullę¹³³? Natomiast konsulat to była już inna, znacznie bardziej złożona historia¹³⁴, ale ten urząd przypadł przyszłemu dyktatorowi dzięki możliwości okazania pełni swoich talentów w trakcie wojny z italskimi sprzymierzeńcami.

Trybunat Liwiusza Druzusa i wojna ze sprzymierzeńcami

Jak dotąd bardziej zbliżyły Sullę i Cecyliusz Metellusów raczej determinizm historyczny, koniunkturalizm i wspólni wrogowie niż tożsame poglądy. Sytuacja uległa zmianie, gdy u kresu lat 90. dwaj młodzi ludzie mieli podzielić opinię publiczną w Rzymie. M. Liwiusz Druzus (tr. pl. 91) i Kw. Serwiliusz Cepion (pr. 91?) w początkach tego dziesięciolecia pozostawali przypuszczalnie przyjaciółmi i szwagrami – wspólnie wzięli za żony swoje siostry¹³⁵. Mniej więcej w roku pretury Sulli sytuacja się zmieniła, gdy Liwiusz Druzus rozwiódł się ze swoją żoną, której zarzucił cudzołóstwo¹³⁶. Do rozstania doszło też w domu Serwiliusza Cepiona, a siostra Druzusa miała wziąć ślub w szybkim czasie ze znanym nam już M. Porcjuszem Katonem. Ich syn, urodzony prawdopodobnie

¹³² Por. P.F. Cagniard, op. cit., s. 296–298.

¹³³ Przykładowe wyliczenie mogą stanowić: P. Rutyliusz Rufus (pr. 118, cos. 105), Gajusz Mariusz (pr. 115, cos. 108), Tytus Didiusz (pr. 101?, cos. 98) czy Kwintus Kalidiusz (pr. 79).

¹³⁴ Nie tylko dlatego, że w II w. wpływowo domy starej arystokracji strzegły jej przed innymi senatorami: Sallustiusz, *Bellum Iugurthinum*, LXIII, 7; por. Plutarchus, *Marius*, IX, 2. Jednakże wynik wyborów konsularnych pozostawał zawsze niewiadomą. Po śmierci Metellusa Macedońskiego, ale jeszcze przed wygnaniem Metellusa Numidyjskiego (w latach 115–100), pomimo tego, że ród Cecyliuszów pozostawał u szczytu potęgi (Velleius, II, 11, 3), jego synowie dwukrotnie przegrywali rywalizację. W 115 r. G. Cecyliusz Metellus Kaprariusz: Velleius, I, 11, 7; por. T.R.S. Broughton, *Candidates Defeated...*, s. 9; F. Pina Polo, *Veteres candidate...*, s. 66. W 101 r. Kw. Cecyliusz Metellus Nepos (względnie Numidyjski): Plutarchus, *Marius*, XXVIII, 5; por. M.G. Morgan, op. cit., s. 216–218; E.S. Gruen, *Roman Politics...*, ed. cit., s. 179–180; R. Evans, *Metellus Numidicus and the Elections for 100 B.C.*, „Acta Classica. Proceedings of the Classical Association of South Africa”, R. 30: 1987, s. 67–68; idem, *Gaius Marius...*, s. 91–92.

¹³⁵ Plinius, *Naturalis historia*, XXX, 6, 20; Cassius Dio, XXVIII, 96, 3.

¹³⁶ Wprawdzie o rozwodzie nie wspomina żadne źródło, ale skoro oskarżył żonę o cudzołóstwo, to trudno podejrzewać, aby dalej pozostali małżeństwem: Strabo, IV, 1, 20.

w roku 95, okaże się słynnym Katonem Utyceńskim¹³⁷. Zamiast przyjaźni w ich wzajemnych relacjach zagościła nienawiść, a w tle rozwijał się gorszący spór o rodowy diament¹³⁸.

Bliskie kontakty Cecyliuszy Metellusów i Serwiliuszy Cepionów są poświadczone przynajmniej na lata 144–131¹³⁹. Dość powiedzieć, że matką wspomnianego Serwiliusza Cepiona (pr. 91?) była córka Metellusa Macedońskiego¹⁴⁰. W kolejnych latach doszło wprawdzie do ochłodzenia relacji, ale konsulat Kw. Serwiliusza Cepiona w roku 106 i zbiegający się z nim triumf Metellusa Numidyjskiego, a także *lex Servilia Caepionis iudiciaria*, przywracająca senatowi sądy z rąk ekwitów, ponownie zbliżyły obydwie rodziny¹⁴¹. Kiedy młody Cepion bronił się w roku 95 w trybunale przed oskarżeniem, jego adwokatem okazał się człowiek związany z domem Metellusów, L. Licyniusz Krassus¹⁴²; co jeszcze bardziej znamienne, mowę samego Cepiona ułożył L. Eliusz Stilon Prekoninus, prywatnie przyjaciel Metellusa Numidyjskiego¹⁴³.

¹³⁷ Małżeństwo Liwii z Porcjuszem Katonem: Cic., *Pro T. Annio Milone oratio*, 16; idem, *Brut.*, 62, 222; *De finibus bonorum et malorum*, IV, 66; *De viris illustribus*, 80, 1. Wśród badaczy panuje dziś niemal powszechna zgoda co do ustalenia daty narodzin Katona na 95 r., zob. np. M. Gelzer, *Cato Uticensis*, „Die Antike”, R. 10: 1934, s. 61; J.M. Conant, *The Younger Cato. A Critical Life with Special Reference to Plutarch's Biography*, Columbia 1953, s. 52–60; T. Ładoń, *Wokół daty urodzenia Katona Młodszego*, w: *Studia z dziejów antyku*, red. W. Kaczanowicz, Katowice 2004, s. 66–79; F.K. Drogula, *Cato the Younger: Life and Death at the End of the Roman Republic*, Oxford 2019, s. 23.

¹³⁸ Rodowy diament: Cicero, *De domo sua ad pontifices oratio*, 120; Plinius, *Naturalis historia*, XXXIII, 6, 20. Nienawiść: Cassius Dio, XXVIII, 96, 1–3; *De viris illustribus*, LXVI, 8.

¹³⁹ Por. F. Münzer, op. cit., s. 245–253; Ł. Schreiber, *Kilka uwag na temat cenzury Kwintusa Cecyliusza Metellusa Macedońskiego*, „Zeszyty Prawnicze UKSW”, R. 21: 2021, T. 3, s. 90–94.

¹⁴⁰ Cicero, *Post reditum in senatu*, 37; idem, *Post reditum ad Quirites*, 6; por. F. Münzer, op. cit., s. 253; E. Badian, *Studies...*, s. 66, przyp. 100.

¹⁴¹ Serwiliusz Cepion został konsulem na rok 106: MRR I, s. 553. Triumf Metellusa Numidyjskiego miał miejsce pomiędzy kalendami stycznia i sierpnia 106 r. Wiemy to, ponieważ pomiędzy 16 lipca i 1 sierpnia 106 r. swój triumf odbył M. Minucjusz Rufus: *CIL* I², 1, s. 177; I², 2, s. 692; por. MRR I, s. 554. *Lex Servilia iudiciaria*, zob. np. G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Milano 1912, s. 325; MRR I, s. 553; E.S. Gruen, *Roman Politics...*, ed. cit., s. 158–159; M.T. Griffin, *The 'Leges Iudiciariae' of the Pre-Sullan Era*, „The Classical Quarterly”, 23: 1973, 1, szczeg. s. 114–116; F. Pina Polo, *The Consul...*, s. 114; P. Kołodko, *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych. Od ustawy XII tablic do dyktatury Sulli*, Białystok 2012, s. 171–178.

¹⁴² Proces w 95 r., por. Alexander 1990, 45–46. Niechęć Licyniusza Krassusa wobec Mariusza: Cicero, *De prov. cons.*, 19. Można też zauważyć, że w 106 r. Licyniusz Krassus wygłosił na *contio* mowę za *lex Servilia iudiciaria* wniesioną przez ojca Serwiliusza Cepiona: Cicero, *Brutus*, XLIII, 161; XLIV, 164; LXXXVI, 296; idem, *De oratore*, II, 55, 223; Quintilian, *Institutio Oratoria*, with an English translation by H.E. Butler, Cambridge – London 1920–1921 [dalej: Quintilian, *Institutionis oratoriae*], VI, 3, 44; Prisciani, *Intituum Grammaticarum libri I–XII*, ex recensione M. Hertzii, Lipsiae 1855 [dalej: Priscian], VIII, 73. Odnośnie do samej ustawy zob. przyp. 141.

¹⁴³ Cicero, *Brutus*, 169. Odnośnie do przyjaźni Metellusa Numidyjskiego i Stilon Prekoninusa oraz poglądów politycznych tego drugiego: Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus*, w: Suetonius, with an English translation by the J.C. Rolfe, London – Cambridge 1914, III, 2–3; por. np. K. Morawski,

Jednak zerwanie z Druzusem popchnęło Cepiona w następnych latach w stronę ekwitów. Wygłaszał zajadłe tyrady pod adresem dominacji senatu, na którego obrońcę wyrósł trybun plebejski Liwiusz Druzus¹⁴⁴.

W kręgu Druzusa źródła nie wymieniają Cecyliusz Metellusów. Co wyjątkowo znamienne, żadnego z nich nie przywołuje Cyceron w swoim traktacie *De oratore*. Jednakże imiona tych, którzy się pojawiają, sugerują bliskie związki. Wśród nich odnajdujemy wspomnianych już: Pompejusza Rufusa, Lutacjusza Katulusa, Licyniusza Krassusa, Porcjusza Katona, Rutyliusza Rufusa i Emiliusza Skaurusa¹⁴⁵. Istnieje też bezpośredni dowód przyjacielskich relacji w tym czasie Sulli i Liwiusza Druzusa¹⁴⁶. Także późniejsze reformy Sulli-dyktatora historiografia odczytuje w wielu miejscach jako bliskie postulatami przedstawionym przez trybuna Liwiusza Druzusa¹⁴⁷.

Wszystko to oczywiście związki pośrednie, a wywód oparty jest na poszlakach. Zbyt wiele jednak można zauważyć zbiegów okoliczności, aby uznać je za przypadek. Chociaż ani Sulla, ani Metellusowie nie zaliczali się do współpracowników Liwiusza Druzusa¹⁴⁸, z pewnością łączyły ich bliskie towarzyskie relacje, a politycznie było im bliżej do propozycji ambitnego trybuna plebejskiego niż bezwzględnych

Historia literatury rzymskiej za Rzeczypospolitej, Kraków 1909, s. 269–273; J. van Ooeteghem, *Caecilii Metelli...*, s. 174, 177.

¹⁴⁴ Cicero, *Pro T. Annio Milone oratio*, 16; idem, *Brutus*, LXII, 223; idem, *De oratore*, I, 7, 24–25; III, 1, 1; *Appendix Sallustiana*, fasc. 1, *Epistulae ad Caesarem senem de republica*, edidit A. Kurfess, Lipsiae 1950 [dalej: *Epistulae ad Caesarem*], II, 6, 3–4; Asconius, 21C; Livius, *Periochae*, LXX; Tacitus, *Annales*, III, 27; Florus, II, 5, 5–6; Cassius Dio, XXVI, 89, 1–3; Ampelius, XXVI, 4. Jak wielka była to wolta Serwiliusza Cepiona, może świadczyć fakt, że jego ojciec został nazwany w 106 r. „obrońcą senatu” (*senatus patronus*): Valerius Maximus, VI, 9, 13. Co ciekawe, poprzednio tym zaszczytnym tytułem miał zostać obdarzony ojciec Liwiusza Druzusa (cos. 112) za swoją postawę podczas sprawowania trybunatu plebejskiego i zwalczanie G. Semproniusza Grakchusa: Suetonius, *Tiberius*, III, 2.

¹⁴⁵ Pompejusz Rufus: Cicero, *De oratore*, I, 37, 168; Lutacjusz Katulus, Licyniusz Krassus: Cicero, *De domo sua ad pontifices oratio*, 50; idem, *De oratore*, I, 7, 24; III, 1–2, 1–6; Asconius, 21C; Porcjusz Katon: Plutarchus, *Cato Minor*, III, 2; *De viris illustribus*, LXXX, 1; Emiliusz Skaurus: Cicero, *De domo sua ad pontifices oratio*, 50; Asconius, 21C; Florus, II, 5, 5. Liwiusz Druzus był bratankiem żony Rutyliusza Rufusa: Valerius Maximus, VIII, 13, 6; Plinius, *Naturalis historia*, VII, 49, 158. Do tej grupy zaliczał się też G. Aureliusz Kotta (cos. 75): Cicero, *De oratore*, I, 7, 25. Kotta był synem siostry Rufusa: Cicero, *Ad Atticum*, XII, 22, 2; idem, *De oratore*, I, 53, 229; idem, *Brutus*, XXX, 113; idem, *De natura deorum*, III, 80.

¹⁴⁶ *De viris illustribus*, LXXX, 1.

¹⁴⁷ Por. np. E. S. Gruen, *Roman Politics...*, ed. cit., s. 208; E. Badian, *Lucius Sulla: the deadly reformer*, Sydney 1970, s. 22–24; E. Gabba, op. cit., s. 131–141; A. Keaveney, *Sulla...*, ed. cit., s. 50–52.

¹⁴⁸ Potwierdza to także skład *Decemviri agris dandis assignandis*, gdzie odnajdujemy jedynie L. Licyniusza Krassusa Oratora oraz kilku senatorów z tylnych rzędów: *CIL* I², 1, s. 199; por. MRR II, s. 23.

antysenackich działań Serwiliusza Cepiona i sprzymierzonego z nim konsula L. Marcjusza Filippusa (cos. 91)¹⁴⁹.

Tragiczna śmierć Liwiusza Druzusa w drugiej połowie roku 91 doprowadziła w nieodległej perspektywie do wybuchu powstania Italii przeciwko Rzymowi i przeszła do historii jako wojna ze sprzymierzeńcami¹⁵⁰. Istotniejsze w kontekście naszych rozważań pozostają imiona oficerów, którzy znaleźli się w roku 90 w południowym teatrze wojny pod dowództwem ówczesnego konsula, wielokrotnie wzmiankowanego już L. Juliusza Cezara. Byli to¹⁵¹: P. Korneliusz Lentulus Marcellinus, Kw. Lutacjusz Katulus¹⁵², Tytus Didiusz, P. Licyniusz Krassus, M. Klaudiusz Marcellus i Sulla; w kolejnym roku też nowy konsul L. Porcjusz Katon oraz Metellus Pius. Wszystkich możemy zidentyfikować jako związanych z *factio* Metellusów bądź stronników Liwiusza Druzusa¹⁵³. Na

¹⁴⁹ Propozycje Liwiusza Druzusa były umiarkowane, z czasem jego program przemienił się w propozycję zbliżoną do bliskiej Cynceronowi koncepcji zgody stanów (*concordia ordinum*), co nie mogło się podobać także wszystkim tradycjonalistom: Livius, *Periochae*, LXX–LXXI; Velleius, II, 13, 3; Florus, II, 5; 6, 4; Appianus, *Bella civilia*, I, 35, 155–161; *De viris illustribus*, LXVI, 4; Orosius, V, 18, 2. Szerzej odnośnie do sytuacji politycznej w Rzymie w 91 r., zob. np. W. Schur, *Des Zeitalter...*, ed. cit., s. 106–113; E. Badian, *Foreign Clientale...*, s. 215–225; E.J. Weinrib, *The Judiciary Law of M. Livius Drusus (tr. pl. 91 B.C.)*, „Zeitschrift für Alte Geschichte”, R. 19: 1970, T. 4, s. 414–443; J. Martin, op. cit., s. 167–171; P. Matyszak, *Cataclysm 90 BC*, Barnsley 2014, s. 52–63.

¹⁵⁰ Postrzegany był jako obrońca Italii w związku z programem zakładającym nadanie im obywatelstwa, por. np. A.J. Marshall, op. cit., s. 93–103; A. Keaveney, *Sulla...*, s. 165–172.

¹⁵¹ Ich wyliczenie, zestawienie i źródła, zob. MRR II, s. 25, 27–30, 32, 33, 35–37.

¹⁵² Por. W. Drumann, P. Groebe, *Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung*, vol. III, Leipzig 1906, s. 694–696; E. Badian, *Studies...*, s. 52–54; A. Keaveney, *Rome and the Unification of Italy*, London 2007, s. 208–209. Tekst Appiana (*Bella civilia*, I, 40, 179) jest w tym miejscu zepsuty, czytając dosłownie, mamy frazę: „Publiusza Lentulusa brata samego Cezara”. Z pewnością Lentulus nie był bratem Cezara. Jedynym nam znanym bratem L. Juliusza Cezara jest G. Juliusz Cezar Strabon, który jednakże w ogóle nie służył w wojsku z powodu poważnej wady wzroku: Cicero, *De oratore*, II, 68, 275. Wiemy natomiast, że Kw. Lutacjusz Katulus walczył w wojnie marsyjskiej: Cicero, *Pro M. Fonteio oratio*, 43. Był on przyrodnim bratem konsula Cezara, zob. przyp. 69.

¹⁵³ a) L. Juliusz Cezar najwyraźniej gdzieś w latach 90. zmienił stanowisko – pod wpływem sporu o reformy Liwiusza Druzusa? – i odsunął się od Mariusza. Z tego powodu zginął w trakcie czystki pod koniec 87 r.: Cicero, *Tusculanae disputationes*, V, 19, 55; idem, *Pro M. Aemilio Scauro oratio*, II, 2; idem, *De oratore*, III, 3, 10; Livius, *Periochae*, LXXX; Valerius Maximus, IX, 2, 2; Florus, II, 9, 14; Appianus, *Bella civilia*, I, 72, 332; b) M. Klaudiusz Marcellus był legatem Mariusza w 102 r., zasłużonym w bitwie pod Aque Sextiae: Frontinus, *Strategmata*, II, 4, 6; Plutarchus, *Marius*, XX, 4; XXI, 1; Polyaeus, *Strategematon libri octo*, edidit J. Melber, Lipsiae 1887 [dalej: Polyaeus], VIII, 10, 2. Zginął w trakcie wojny, ale odnajdujemy też jego syna, oddanego do adopcji – P. Korneliusz Lentulus Marcellinus zostanie stracony z rozkazu Mariusza w 87/86 r.: Appianus, *Bella civilia*, I, 72, 332; c) P. Licyniusz Krassus Dives (cens. 89, cos. 97) – również stracony z rozkazu Mariusza: Cicero, *Pro P. Sestio oratio*, 48; idem, *Tusculanae disputationes*, V, 19, 55; idem, *De oratore*, III, 3, 10; Lucanus, *Pharsalia*, II, 124; Livius, *Periochae*, LXXII; Florus, II, 9, 14; Appianus, *Bella civilia*, I, 72, 332. Cynceron (*De oratore*, III, 3, 10) twierdzi, że byli krewnymi z L. Licyniuszem Krassusem Oratorem. Na ile jednak jesteśmy w stanie ustalić, byli dalekimi kuzynami, a ich wspólnym przodkiem mógł być pradziadek, G. Licyniusz Krassus, nieznany brat P. Licyniusza Krassusa Divesa (cos. 205). Na temat

północnym froncie wojennym odnajdujemy z kolei wśród czołowych legatów m.in. Serwiliusza Cepiona, Waleriusza Messalę czy Gajusza Mariusza – mających dobre kontakty z ekwitami i niechętnych wobec domu Cecyliusza Metellusów¹⁵⁴. Trudno zakładać po dokonanej analizie zwykły przypadek w tym, że Sulla i Metellus Pius znaleźli się właśnie na południu¹⁵⁵.

Podsumowanie

Dokonując podsumowania stosunków Sulli z Cecyliuszami Metellusami na przestrzeni lat 108–89, widać wyraźnie proces zacieśniania politycznych związków. Pierwsze kontakty nie były obiecujące, gdyż Sulla dołączył do sztabu Gajusza Mariusza i okazał się jego wiernym, a także zdolnym oficerem, jednakże czas, wspólne poglądy i interesy zmieniły sytuację.

Po odwołaniu z dowództwa w Afryce Północnej i powrocie do Rzymu w roku 107 Metellus odbudowywał pozycję swoją i rodu – przybrał dumny *agnomen* (*Numidicus*), sukcesem zakończyły się jego publiczne wystąpienia¹⁵⁶, odbył zasłużony triumf i zajął należne mu miejsce w pierwszym rzędzie senatu, stając się słyszalnym głosem tradycjonalistycznych *patres*¹⁵⁷. Jeżeli nawet nie błysk geniuszu, to przynajmniej zimne wyrachowanie kazało mu zawsze i wszędzie osłabiać Mariusza.

genealogii rodu Licyniuszy Krassusów, zob. np. B.A. Marshall, *Crassus: A Political Biography*, Amsterdam 1976, s. 5–11; A.M. Ward, *Marcus Crassus and the Late Roman Republic*, Columbia 1977, s. 46–53; M. Piegdoń, *Krassus. Polityk niespełnionych ambicji*, Kraków 2011, s. 23–27; d) L. Porcjusz Katon (cos. 89) to brat przyjaciela Sulli i szwagra Liwiusza Druzusa, M. Porcjusza Katona (tr. pl. 99); Gellius, XIII, 20, 13. Zginął w bitwie, ale pojawiały się sugestie, że za morderstwem stał G. Mariusz Młodszy (cos. 82), syn wielkiego wodza: Orosius, V, 18, 24. Odnośnie do Sulli i Metellusa Piusa sprawa jest ewidentna. Lutacjusz Katulus, zob. przyp. 79–81. W kwestii poglądów Tytusa Dydusza, zob. przyp. 111.

¹⁵⁴ Serwiliusz Cepion, zob. przyp. 144. Stosunki Gajusza Mariusza z ekwitami są oczywiste, skoro sam wywodził się z tej klasy, por. np. T.F. Carney, *A Biography...*, ed. cit., s. 8–9; R. Evans, *Gaius Marius...*, ed. cit., s. 147–151. Możliwe, że właśnie tego Waleriusza Messalę, albo jego ojca, oskarżał Metellus Numidyjski ok. 120 r.: Gellius, XV, 14, 1–3; por. J. Suolahti, *The Roman...*, s. 477; T.C. Brennan, *The Praetorship...*, s. 903–904, przyp. 166.

¹⁵⁵ Wskazywano na to już znacznie wcześniej, zob. np. T.F. Carney, *A Biography...*, s. 51–52; E. Badian, *Studies...*, s. 52–59.

¹⁵⁶ Wystąpienie na *contio* w 107 r.: Gellius, VII, 11, 1–3; Priscian, VIII, 19–22. Drugie wystąpienie to mowa triumfalna (*De triumpho suo*) ze 106 r.: Gellius, XII, 9, 4–6. Na ten temat zob. szczeg. M. Ferland, op. cit., s. 84–85; H. van der Blom, op. cit., s. 114–129.

¹⁵⁷ Cicero, *Brutus*, 35, 135; Velleius, II, 9, 1; M. Cornelii Frontonis, *Epistulae*, schedis tam edidis quam ineditis E. Hauleri, usus iterum edidit M.P.J. van den Hout, Leipzig 1988, *Epistulae ad Marcum Caesarem*, I, 7, 4.

Sulla był nikiem, więc można mu było przyznać część chwały za zakończenie wojny w Afryce Północnej. Nie zmienia to faktu, że szczególnie źle w kręgach *factio* Metellusów postrzegano obnoszenie się ze zdobytym bogactwem przez młodego patrycjusza¹⁵⁸.

Kolejne lata przyniosły unormowanie w relacjach Sulli i Cecyliusza Metellusów. Nie obejmował on funkcji legata w sztabie Katulusa z zamiarem zaszkodzenia Mariuszowi, lecz z chęcią pomocy mu. Z czasem ambicje Katulusa i Mariusza oraz gorszący spór o palmę pierwszeństwa za zwycięstwo pod Vercellae mogły po raz kolejny przypadkowo zbliżyć Sullę do tradycjonalistów. Istotą konfliktu było przecież to, w którym miejscu rozstrzygnęła się bitwa: na flankach, gdzie dowodził Mariusz, czy też w centrum, gdzie znaleźli się Katulus z Sullą¹⁵⁹.

Paradoksalnie to nie wspólne zwycięstwa, ale niezależne od siebie porażki popchnęły ich ostatecznie do kolejnego kroku, gdy w roku 99 Sulla poległ w zabiegach o preturę, a Metellus Pius nie był w stanie odwołać ojca z wygnania. Nawiazane kontakty przez wspólnych przyjaciół, zarówno ojca (Lutacjusz Katulus), jak i syna (Metellus Pius, Serwiliusz Cepion i Pompejusz Rufus stanowili bliską sobie grupę¹⁶⁰), przyniosły dla obydwu stron nagrodę. Ucierpiały przy okazji reputacja i ego Mariusza, ale nikt specjalnie się tym nie zmartwił.

W ciągu następnych lat intensywna kariera i wieloletnia obecność Sulli na wschodnich granicach Republiki, a dotarł nawet nad Eufrat, poluzowały te więzi. Ponowne polityczne zbliżenie wiązało się z trybunatem Liwiusza Druzusa, na którego działania przynajmniej z cichą sympatią patrzyli Metellusowie i Sulla, z niechęcią zaś człowiek ekwitów Gajusz Mariusz, wobec którego Sulla zintensyfikował kampanię oszczerstw, aby zyskać poklask i wsparcie niechętej mu części *nobilitas*, z powodzeniem, gdyż jego działania zostały zauważone i przyjęte z aprobatą¹⁶¹.

¹⁵⁸ Plutarchus, *Sulla*, I, 2.

¹⁵⁹ Rozmieszczenie wojsk rzymskich pod Vercellae: Plutarchus, *Marius*, XXV, 4; XXVI, 4. Argumenty Katulusa: Plutarchus, *Marius*, XXVII, 4; Appianus, *Celtica*, XIV; Eutropius, V, 2, 2.

¹⁶⁰ Cicero, *Brutus*, LVI, 206–207.

¹⁶¹ Plinius, *Naturalis historia*, XVIII, 7, 32; Plutarchus, *Marius*, XXXII, 2; idem, *De viris illustribus*, LXXV, 6.

A jednak u początków roku 89 sytuacja nie wyglądała wcale na oczywistą – Sulla zanotował w swoich wspomnieniach, że kiedy wspólnie z Metellusem Piusem znaleźli się na jednym terenie walk w krwawej wojnie z italskimi sprzymierzeńcami, obawiał się raczej kłopotów, niż zakładał wsparcie¹⁶². Skąd się brały ponure myśli Sulli, skoro o żadnym antagonizmie mowy być nie mogło? Jak się zdaje, chodziło o ich równorzędny status. Metellus mógł wysuwać własne pretensje do objęcia komendy nad południowym frontem wojennym w Italii po śmierci urzędującego konsula¹⁶³ – zarówno przez potęgę swojego rodu, jak i sprawowaną preturę, a co za tym idzie potrzebę dokonania wyróżnienia się, aby tym łatwiej zdobyć konsulat w nieodległej przyszłości. Jednak Metellus Pius nie był jednym z „twardogłowych” arystokratów – w przeszłości potrafił klęczeć przed trybunem plebejskim w tłumie ludzi, by błagać o zgodę na powrót ojca; w roku 89 potrafił zrozumieć, że racja stanu nakazuje, aby nie wynosił swoich ambicji ponad dobro Rzymu¹⁶⁴.

Jeszcze trwalszym gwarantem sojuszu okazało się wejście Sulli do rodziny. Ślub z Metellą Dalmatyką nie został odebrany jako oczywistość. Była to córka najwyższego pontyfika (*pontifex maximus*)¹⁶⁵ i wdowa po pryncepsie senatu, uważanego przez współczesnych za pierwszego w Rzymie¹⁶⁶. Wielu nobilów wyrażało przekonanie, że nawet jeżeli Sulla zasłużył sobie na konsulat, to bynajmniej nie na taką żonę¹⁶⁷. Kierowała nimi zapewne zazdrość albo niechęć wobec Cecyliuszów Metellusów. Pewne pozostaje to, że następne dziesięć lat (88–78), zarazem ostatnie

¹⁶² Plutarchus, *Sulla*, VI, 5.

¹⁶³ Zginął konsul roku 89 L. Porcjusz Katon w trakcie bitwy z Marsami: Livius, *Periochae*, LXXV; Velleius, II, 16, 4; Appianus, *Bella civilia*, I, 50, 217; Eutropius, V, 3, 2; Orosius, V, 18, 24.

¹⁶⁴ Jest wiele niejasne, w jakich okolicznościach Sulla otrzymał naczelną komendę na południowym froncie wojennym ponad głową nie tylko Metellusa, ale też dwukrotnego triumfatora, konsulara Tytusa Didiusza. Źródła nazywają go wyłącznie legatem: Cicero, *Pro M. Fonteio oratio*, 43; Livius, *Periochae*, LXXV; Diodorus Siculus, XXXVII, 2, 8; Plutarchus, *Sulla*, VI, 4. Dyskusja na ten temat, zob. np. A. Keaveney 2007, *Rome...*, s. 211–212; J. Fündling, op. cit., s. 58–59.

¹⁶⁵ Córka L. Cecyliusza Metellusa Dalmatyńskiego (cos. 119): Cicero, *Pro P. Sestio oratio*, 101; idem, *Pro M. Aemilio Scauro oratio*, 45; Asconius, 27C; Plutarchus, *Sulla*, VI, 10.

¹⁶⁶ Pierwszym mężem był M. Emilisz Skaurus (cos. 115, pr. sen. 115–89): Cic., *Pro M. Aemilio Scauro oratio*, 45; Plinius, *Naturalis historia*, XXXVI, 24, 113; XXXVI, 24, 116; XXXVII, 5, 11. Skurus uważany był za pierwszego w Rzymie: Cicero, *De officiis*, I, 22, 76; idem, *De oratore*, II, 47, 197; Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, XXX, 2; Plinius, *Naturalis historia*, XXXVI, 24, 116.

¹⁶⁷ Plutarchus, *Sulla*, VI, 10. Na jej temat, zob. Ł. Schreiber, *L. Cecyliusz...*, s. 33–34.

dla samego Sulli, upłynęły Rzymowi pod znakiem tego sojuszu. Gdyby nie charakter i dalekowzroczność Metellusa Piusa – a pewnie też podziw żywiony dla Sulli po ich wspólnych walkach z Samnitami i Hirpinami – nie mogłoby dojść do tak ścisłego związania. Jednakże bez zbliżenia z okresu lat 90. nikt pewnie nie pomyślałby o tym, a Sulla znalazłby się jako legat w wojnie marsyjskiej, ale na północnym froncie razem z Mariuszem¹⁶⁸, a tym samym historia potoczyłaby się zupełnie inaczej.

Ostatnia uwaga: polityka rodu tak wielkiego, bogatego i wpływowego jak Cecyliusze Metellusowie w dużej mierze pozostawała wyznaczana przez jej kluczowe postacie. Zresztą tak bliski sojusz Sulli z nimi dotyczył potomków Metellusa Kalwusa (cos. 142); synowie i wnukowie Metellusa Macedońskiego zachowywali większy dystans wobec niego¹⁶⁹. Skoro zaś tak, nie wydaje się zaskakujące, że podejście do Sulli determinowało podejście głowy rodziny. Do czasu, gdy najważniejszą postacią pozostawał L. Metellus Dalmatyński (cos. 119), z którego córką Sulla wziął później ślub, brakuje dowodów wzajemnych relacji. Jego śmierć na przełomie roku 107/106¹⁷⁰ dała szansę na normalizację. Metellus Numidyjski postępował znacznie bardziej pragmatycznie, a jego obsesją i politycznym celem pozostawało ograniczenie wpływów Gajusza Mariusza. Jednakże dopiero jego śmierć w okolicach roku 92 przyniosła ostateczne zacieśnienie więzi z rodem. Natomiast Metellus Pius był już z innego pokolenia – w przeciwieństwie do ojca czy wuja uwielbiał wystawne ucztę, orientalne stroje, luksus i składane mu hołdy¹⁷¹. Nie przeszkadzały mu seksualne podboje Sulli ani jego

¹⁶⁸ Inna sprawa, że Sulla w trakcie wojny ze sprzymierzeńcami służył przez chwilę pod komendą Mariusza w 90 r.: Appianus, *Bella civilia*, I, 46, 201–202; por. W. Letzner, op. cit., s. 119, przyp. 57; A. Keaveney, *Sulla...*, s. 54, przyp. 42 *contra* E. Badian, *Lucius Sulla...*, s. 12, przyp. 35.

¹⁶⁹ Wnuczka Metellusa Kalwusa (Dalmatyka) była żoną Sulli. Z kolei dwaj jego wnukowie (Metellus Pius i L. Licyniusz Lukullus) najbliższymi przyjaciółmi. Dystansu potomków Metellusa Macedońskiego dowodzi kilka spraw. Niechęć w sprawie proskrypcji okazana w senacie przez G. Cecyliusza Metellusa: Plutarchus, *Sulla*, XXXI, 2. Wsparcie okazane w sądach przez Metellusów dla S. Roscjusza Amerino: Cicero, *Pro Sex. Roscio Amerino oratio*, 77; por. J. Carcopino, op. cit., s. 161–185. Nie ma jednak powodów, aby popadać w przesadę, biorąc pod uwagę obsadę konsulów w 79 r., por. MRR II, s. 82. Pierwszy z nich był wnukiem Metellusa Macedońskiego (P. Serwiliusz Watia Izaurykus), a drugi mężem wnuczki (App. Klaudiusz Pulcher).

¹⁷⁰ Por. J. Rüpke, A. Glock, *Fasti sacerdotum: Jahres- und Kollegienlisten*, Stuttgart 2005, s. 832, przyp. 4; L. Schreiber, *L. Cecyliusz...*, s. 32–33.

¹⁷¹ Sallustius, *Historiae*, II, 70; Valerius Maximus, IX, 1, 5; Plutarchus, *Sertorius*, XIII, 1; idem, *Pompeius*, XVIII, 2. Relacje te podają w wątpliwość świadectwo Cyncerona (*Pro A. Licinio Archia poeta oratio*, 9) o jego rzekomej skromności.

zamiłowanie do bogactwa; sam je częściowo podzielał. Dopiero cały ten kontekst czyni jasnym uwagę Sulli zanotowaną w jego wspomnieniach: przyjaźń z Metellusem Piusem była jedną z dwóch najszcześliwszych rzeczy, które przytrafiły mu się w życiu¹⁷².

Streszczenie

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę zrekonstruowania stosunków domu Cecyliusza Metellusów i L. Korneliusza Sulli. Nowym spojrzeniem na problem, który wzbudza zainteresowanie badaczy od dziesiątek lat, jest jego zakres czasowy – dotąd rozpoczynano analizę od roku 89 i wspólnych operacji Sulli i Kw. Metellusa Piusa na wojnie ze sprzymierzeńcami, tutaj data ta nie stanowi punktu wyjścia, ale *terminus ante quem*.

Podejmując się opisanie relacji pomiędzy potężnym domem plebejskiej arystokracji a zubożałym patrycjuszem, który wybił się dzięki sukcesom odniesionym w charakterze oficera Gajusza Mariusza, nie sposób uciec od roli, jaką odegrał ten ostatni, człowiek, którego po bitwie pod Vercellae nazywano „Trzecim Założycielem Rzymu”. Zarówno w przypadku Kw. Metellusa Numidyjskiego, jak i Sulli – przeszli oni drogę od jego przyjaciół aż po zaprzyiętych wrogów. Ważne w kontekście niniejszych rozważań okażą się także koligacje małżeńskie panujące wewnątrz wpływowych rodów z okresu schyłku Republiki Rzymskiej. Spoiwem sojuszu Sulli i Mariusza był dom Juliuszy Cezarów, z którego obaj w podobnym czasie otrzymali żony.

Źródła dają nam wprawdzie skromne, ale dość czytelne wskazówki odnośnie do tego, że relacje Sulli i Cecyliusza Metellusów miały miejsce przed rokiem 89. Kluczem do zrozumienia sprawy jest *passus* z Plutarcha o współpracy Sulli z Metellusem Numidyjskim i Kw. Lutacjuszem Katulusem. Nieprzypadkowe jest więc łączenie zwycięstwa Sulli w wyborach na pretora z odwołaniem Metellusa Numidyjskiego z wygnania, w co zaangażowani byli przyjaciele obydwu.

¹⁷² Plutarchus, *Moralia*, 202E; idem, *Sulla*, VI, 5.

Summary

This study attempts to reconstruct the relations between the house of Caecilius Metellus and L. Cornelius Sulla. A new look at the problem, which has aroused interest of researchers for decades, is its temporal scope – so far, the analysis has been started from the year 89 and the joint operations of Sulla and Q. Metellus Pius in the Social War, here this date is not the starting point, but the *terminus ante quem*.

In describing the relationship between the powerful house of the plebeian aristocracy and the impoverished patrician, who stood out thanks to his successes as an officer of Gaius Marius, it is impossible to escape the role played by the latter, a man who after the Battle of Vercellae was called the “Third Founder of Rome”. Both in the case of Q. Metellus Numidicus and Sulla – they went from his friends to sworn enemies. In the context of these considerations, marriage affinities prevailing within influential families from the period of the decline of the Roman Republic will also prove important. The binder of the alliance between Sulla and Marius was the house of Julius Caesar, from which both received wives at a similar time.

The sources give us modest but quite clear indications that the accounts of Sulla and Caecilius Metellus took place before the year 89. The key to understanding the matter is the passage from Plutarch about Sulla’s cooperation with Metellus Numidicus and Q. Lutatius Catulus. It is therefore not accidental that Sulla’s victory in the election for praetor was associated with the recall of Metellus Numidicus from exile, in which friends of both were involved.

Slowa kluczowe: Sulla, Caecilii Metelli, Lutatius Catulus, Marius, konflikty rodowe, Iulii Caesares

Keywords: Sulla, Caecilii Metelli, Lutatius Catulus, Marius, house conflicts, Iulii Caesares

Bibliografia

Źródła

- Ad C. Herennium. De ratione dicendi (Rhetorica ad Herennium)*, with an English translation by H. Caplan, Cambridge – London 1954
- Ampelius Lucius, *Liber memorialis. Was ein junger Römer wissen soll*, Herausgegeben, eingeleitet und übersetzt von I. König, Darmstadt 2010
- Annaeus Florus Lucius, *Epitome of Roman History*, with an English translation by E.S. Foster, Cambridge – London 1960
- Annaeus Lucanus Marcus, *De bello civili libri X*, ed. D.R. Shackleton Bailey, Berlin 2009
- Appendix Sallustiana*, fasc. 1, *Epistulae ad Caesarem senem de republica*, edidit A. Kurfess, Lipsiae 1950
- Appianus Alexandrinus, *Historia Romana*, 1–2, ed. L. Mendelssohn, Lipsiae 1879–1881
- Asconius, *Commentaries on Speeches of Cicero*, translated with commentary by R.G. Lewis, with Latin text edited by A.C. Clark, Oxford 2006
- Augustinus Aurelius, *Sancti Aurelii Augustini episcopi de civitate dei libri XXII*, edidit J. Divjak, Leipzig 1981
- Aulus Gellius, *Attic Nights*, with an English translation by J.C. Rolfe, Books I–XX, Cambridge – London 1927
- Cicero Marcus Tullius, *De legibus libri tres*, edidit C.F.W. Mueller, Lipsiae 1910
- Cicero Marcus Tullius, *De natura deorum libri III*, edited by A.S. Pease, Cambridge – London 1955–1958
- Cicero Marcus Tullius, *De re publica*, septimum recognovit K. Ziegler, Lipsiae 1969
- Cicero Marcus Tullius, *Letters to Atticus*, with an English translation by E.O. Winstedt, Cambridge – London 1912–1918
- Cicero Marcus Tullius, *Letters to His Friends*, with an English translation by W.G. Williams, Cambridge – London 1926
- Cicero Marcus Tullius, *Scripta quae manserunt omnia*, fasc. 4, *Brutus*, recognovit H. Malcovati, Lipsiae 1965
- Cicero Marcus Tullius, *Scripta quae manserunt omnia*, fasc. 43, *De finibus bonorum et malorum*, recensuit C. Moreschini, Monachii – Lipsiae 2005
- Cicero Marcus Tullius, *Scripta quae manserunt omnia*, fasc. 44, *Tusculanae disputationes*, recognovit M. Pohlenz, Lipsiae 1918

- Cicero Marcus Tullius, *Scripta quae manserunt omnia. Libros de oratore tres*, recognovit R. Klotz, Lipsiae 1886
- Cicero Marcus Tullius, *The Verrine orations*, with an English translation by L.G.H. Greenwood, in two volumes, Cambridge – London 1928–1935
- Cicero Marcus Tullius, *Scripta quae manserunt omnia*, pars II [Orationes], t. I–III, recognovit C.F.W. Mueller, Lipsiae 1894–1898
- Cicero Marcus Tullius, *De officiis*, libri tres, with introduction analysis and commentary by the late rev. H.A. Holden, Amsterdam 1966
- Cornelii Frontonis Marcus, *Epistulae*, schedis tam edidis quam ineditis E. Hauleri, usus iterum edidit M.P.J. van den Hout, Leipzig 1988
- Corpus Inscriptionum Latinarum*, Romae, apud Institutum; Berolini, apud Georgium Reimerum, 1872–1913
- De viris illustribus urbis Romae*, w: Sexti Aurelii Victoris, *Liber de Caesaribus*, recensuit F. Pichlmayr & R. Gruendel, Leipzig 1970
- Diodorus of Sicily, *The Library of History*, Books XXXIII–XL, with an English translation by F.R. Walton, general index by R.M. Geer, Cambridge – London 1967
- Dio's Roman History*, with an English translation by E. Carry, on the basis of version H.B. Foster, Cambridge – London 1914–1927
- Eutropii, *Breviarium ab Urbe condita*, recognovit C. Santini, Stutgardiae – Lipsiae 1979
- Exuperantius Iulius, *Opusculum de Marii, Lepidi ac Sertorii bellis civilibus*, ed. N. Zorzetti, Leipzig 1982
- Grani Liciniani, *Quae supersunt*, recognovit et apparatu critic instruxit M. Flemisch, Lipsiae 1904
- Iulius Caesar C., *Commentarii belli Gallici*, edidit W. Hering, Lipsiae 1987
- Iulius Frontinus Sextus, *The Stratagems and the Aqueducts of Rome*, with an English translation by Ch.E. Bennett, the translation of the Aqueducts being a revision of that of C. Herschel, edited and prepared for the press by M.B. McElwain, London – New York 1925
- Iustinus Marcus Iunianus, *Epitome Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, iterum edidit O. Seel, Leipzig 1935
- Iuvenalis Decimus Iunius, *Saturae*, w: *Juvenal and Persius*, with an English translation by G.G. Ramsay, London – New York 1928
- Julius Obsequens, *A Book of prodigies after the 505th Year of Rome*, w: *Livy, Summaries, Fragments and Obsequens*, with an English translation by A.C. Schlesinger, Cambridge – London 1967
- Macrobius Ambrosius Theodosius, *Saturnalia*, edidit I. Willis, Leipzig 1963

- Nonius Marcellus, *De compendiosa doctrina libros XX*, edidit W.M. Lindsay, Lipsiae 1903
- Orosii Pauli, *Historiarum adversus paganum libri VII*, ex recognitione C. Zangemaister, Lipsiae 1889
- Ovid's Fasti*, with an English translation by J.G. Frazer, Cambridge – London 1931
- Pliny, *Natural History*, with an English translation by H. Rackham, D.E. Eichholz, Cambridge – London 1936–1962
- Plutarch's Moralia*, with an English translation by F.C. Babbitt, H.N. Fowler, F.H. Sandbach, Cambridge – London 1927–1969
- Plutarch's Lives*, with an English translation by B. Perrin, Cambridge 1959–1967
- Polyaeni, *Strategematon libri octo*, edidit J. Melber, Lipsiae 1887
- Polybius, *The Histories*, with an English translation by W.R. Paton, Cambridge – London 1922–1927
- Prisciani, *Intitutionum Grammaticarum libri I–XII*, ex recensione M. Hertzi, Lipsiae 1855
- Quintilian, *Institutio Oratoria*, with an English translation by H.E. Butler, Cambridge – London 1920–1921
- Sallusti Crispi C., *Catilina. Iugurtha. Fragmenta ampliora*, ed. A. Kurfess, Leipzig 1981
- Suetoni Tranquilli C., *Opera*, t. I: *De vita Caesarum*, recensuit M. Ihm, Stutgardiae 1978
- Suetonius, with an English translation by the J.C. Rolfe, vol. II, London – Cambridge 1914
- Tacitus, *Dialogus. Agricola. Germania*, with an English translation by M. Hutton, London – New York 1914
- Tacitus, *The Histories. The Annals*, with an English translation by C.H. Moore, J. Jackson, London – New York 1931–1937
- Valerius Martialis M., *Epigrammata*, post u. heraeum D.R. Shackleton Bailey, Monachii – Lipsiae 1990
- Valerius Maximus, *Memorable doings and sayings*, edited and translated by D.R. Shackleton Bailey, Cambridge – London 2000
- Vegetius, *Epitoma rei militaris*, edited by M.D. Reeve, Oxford 2004
- Vellei Paterculi, *Ad M. Vinicium libri duo*, ex Amerbachii praecipve apographo edidit et emendavit R. Ellis, Oxonii 1898

Literatura

- Alexander M.C., *Trials in the Late Roman Republic, 149 BC to 50 BC*, Toronto 1990
- Appel H., *Animus Liber. Kwestia obiektywizmu w pisarstwie historycznym Sallustiusza*, Toruń 2004
- Appel H., *Ite in suffragium. O wyborach w republikańskim Rzymie*, Toruń 2019
- Badian E., *Foreign Clientele (264–70 B.C.)*, Oxford 1958
- Badian E., *Lucius Sulla: the deadly reformer*, Sydney 1970
- Badian E., *Roman Imperialism in the Late Republic*, Pretoria 1967
- Badian E., *Studies in Greek and Roman history*, Oxford 1964
- Badian E., *The Consuls 179–49 BC*, „Chiron”, R. 20: 1990
- Blom H. van der, *Elite Rhetoric and Self-Presentation: Metellus Numidicus Returns*, w: *The Theatre of Justice. Aspects of Performance in Greco-Roman Oratory and Rhetoric*, eds. S. Papaioannou, A. Serafim and B. da Vela, Leiden – Boston 2017
- Brennan T.C., *Sulla's Career in the Nineties: Some Reconsiderations*, „Chiron”, R. 22: 1992
- Brennan T.C., *The Praetorship in the Roman Republic*, Oxford 2000, vol. I–II
- Bringmann K., *Historia Republiki Rzymskiej*, tłum. A. Gierlińska, Poznań 2013
- Brizzi G., *Silla*, Roma 2004
- Broughton T.R.S., *Candidates Defeated in Roman Elections: some ancient Roman 'also-rans'*, „Transactions of the American Philological Association”, R. 81: 1991, T. 4
- Broughton T.R.S., *The Magistrates of the Roman Republic*, I, New York 1951–1952
- Brunt P.A., *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford 1988
- Cagniard P., *L. Cornelius Sulla in the Nineties: a Reassessment*, „Latomus”, R. 50: 1991, T. 2
- Carcopino J., *Sylla ou la monarchie manqué*, Paris 1932
- Carlsen J., *The Rise and Fall of a Roman Noble Family. The Domitii Ahenobarbi 196 BC – AD 68*, Odense 2006
- Carney T.F., *A Biography of C. Marius*, Chicago 1961
- Carney T.F., *The Death of Sulla*, „Acta Classica. Proceedings of the Classical Association of South Africa”, R. 4: 1961
- Christ K., *Sulla*, München 2002
- Clark J.H., *Triumph in Defeat Military Loss and the Roman Republic*, Oxford 2014

- Conant J.M., *The Younger Cato. A Critical Life with Special Reference to Plutarch's Biography*, Columbia 1953
- Dąbrowa E., *Rozwój i organizacja armii rzymskiej (do początku III wieku n.e.)*, „Filomata” (Zeszyt Specjalny – 3), Kraków 1990
- Delbrück H., *Antyczna sztuka wojenna. Republika Rzymska*, tłum. P. Grysztar, Oświęcim 2013
- Doblhofer H., *Die popularen der Jahre 111–99 vor Christus. Eine Studie zur Geschichte der späten römischen Republik*, Vienne – Cologne 1990
- Drogula F.K., *Cato the Younger: Life and Death at the End of the Roman Republic*, Oxford 2019
- Drumann W., Groebe P., *Geschichte Roms in seinem Ubergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung*, vol. III, Leipzig 1906
- Eckert A., *Lucius Cornelius Sulla in der antiken Erinnerung*, Berlin – Boston 2012
- Epstein D.F., *Personal enmity in Roman politics, 218–43 B.C.*, London – New York – Sydney 1987
- Evans R., *Gaius Marius. A political Biography*, Pretoria 1994
- Evans R., *Metellus Numidicus and the Elections for 100 B.C.*, “Acta Classica. Proceedings of the Classical Association of South Africa”, R. 30: 1987
- Evans R., *Popillia, mater vestra. A note on Cicero, de Orat. 2.11.44*, “Liverpool Classical Monthly”, R. 17: 1992, T. 3
- Evans R., *Questioning Reputations: Essays on Nine Roman Republican Politicians*, Pretoria 2003
- Evans R., *Rome's Cimbric Wars (114–101 B.C.) and their impact on the Iberian Peninsula*, “Acta Classica. Proceedings of the Classical Association of South Africa”, R. 48: 2005
- Everitt A., *Chwała Rzymu. Jak tworzyło się Imperium*, tłum. N. Radomski, Poznań 2020
- Faszczka M.N., *Reformy Mariusza, czyli długie trwanie historiograficznego mitu*, „Res Historica”, T. 51: 2021
- Ferland M., *Vie de Quintus Caecilius Metellus Numidicus*, diss. Quebec 1968
- Fündling J., *Sulla*, Darmstadt 2010
- Gabba E., *Republican Rome, the Army and the Allies*, Berkeley – Los Angeles 1976
- Garofalo P., *Sulla, i Caecilii Metelli e Lanuvium*, „Hermes”, R. 147: 2019, T. 1
- Gelzer M., *Cato Uticensis*, „Die Antike”, R. 10: 1934
- Gelzer M., *The Roman Nobility*, trans. R. Seager, Oxford 1969

- Griffin M.T., *The 'Leges Iudicariae' of the Pre-Sullan Era*, "The Classical Quarterly", 23: 1973, 1
- Gruen E.S., *Political Prosecutions in the 90's B. C.*, „Zeitschrift für Alte Geschichte”, R. 15: 1966, T. 1
- Gruen E.S., *Roman Politics and the Criminal Courts 149–78 BC*, Berkeley 1968
- Gruen E.S., *The Exile of Metellus Numidicus*, "Latomus", R. 24: 1965
- Hayne L., *The Condemnation of Sp. Postumius Albinus (Cos. 110)*, "Acta Classica. Proceedings of the Classical Association of South Africa", R. 24: 1981
- Hillard T., *Popilia and laudationes funebres for women*, "Antichthon", R. 35: 2001
- Hillard T., *Sulla's Early Fortunes and his Reputation*, "Antichthon", R. 25: 1991
- Hinard F., *Sylla*, Paris 1985
- Holroyd M., *The Jugurthine War: Was Marius or Metellus the Real Victor?*, "The Journal of Roman Studies", 1928: 18
- Hyden M., *Gaius Marius: The Rise and Fall of Rome's Saviour*, Barnsley 2017
- Jacznynowska M., *Studia z dziejów antycznego Rzymu*, Toruń 2003
- Kallet-Marx R., *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 BC*, Berkeley – Los Angeles 1995
- Katz B.R., *Sabaco and Sallust*, „Rheinisches Museum für Philologie”, R. 131: 1988, T. 2
- Keaveney A., *Rome and the Unification of Italy*, London 2007
- Keaveney A., *Sulla. Ostatni Republikanin*, tłum. T. Ładoń, Oświęcim 2017
- Keaveney A., *Young Sulla and the decem stipendia*, „Rivista de filologia e di istruzione classica”, T. 108: 1980
- Keppie L., *The Making of the Roman army. From Republic to Empire*, London 1998
- Kildahl P., *Caius Marius*, New York 1968
- Koestermann E.C., *Der Zug der Cimbern*, „Zeitschrift für Alte Geschichte”, T. 76: 1969
- Kołodko P., *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych. Od ustawy XII tablic do dyktatury Sulli*, Białystok 2012
- Labitzke M., *Marius. Der verleumdete Retter Roms*, Münster 2013
- Ładoń T., *Caecilii Metelli i Sulla. Sojusznicy czy rywale?*, „Roczniki Humanistyczne”, R. 46: 2018, nr 3

- Ładoń T., *Rozwój kariery politycznej Lucjusza Korneliusza Sulli w latach dziewięćdziesiątych I wieku przed Chrystusem*, „Klio”, R. 47: 2018, nr 4
- Ładoń T., *Wokół daty urodzenia Katona Młodszeo*, w: *Studia z dziejów antyku*, red. W. Kaczanowicz, Katowice 2004
- Lengle J., *Die Verurteilung der Römischen Feldherrn von Arausio*, „Hermes”, R. 66: 1931, T. 4
- Letzner W., *Lucius Cornelius Sulla. Versuch einer Biographie*, Munster 2000
- Lewis R.G., *Catulus and the Cimbri, 102 B.C.*, „Hermes”, R. 102: 1974, T. 1
- Lovano M., *The Age of Cinna: Crucible of Late Republican Rome*, Stuttgart 2002
- Łuć I., *Excubiae principis. Geneza i zadania żołnierzy kohort pretoriańskich w starożytnym Rzymie*, Poznań 2010
- Łuć I., *Sulla and Marius – Two Visions of the Roman Army?*, w: *Lucius Cornelius Sulla. History and Tradition*, ed. D. Ślapek, I. Łuć, Lublin 2013
- Lundgreen Ch., *Regelkonflikte in der römischen*, Stuttgart 2011
- Maciejowski M., *Wojna jugurtyńska 111–105 p.n.e.*, Zabrze 2008
- Marshall A.J., *Livius Drusus and the Italian Question*, „Historical Papers”, R. 11: 1976, T. 1
- Martin J., *Bedingungen menschlichen Handelns in der Antike: Gesammelte Beiträge zur Historischen Anthropologie*, Stuttgart 2009
- Matyszak P., *Cataclysm 90 BC*, Barnsley 2014
- Morawski K., *Historia literatury rzymskiej za Rzeczypospolitej*, Kraków 1909
- Morgan M.G., *The Rise and Fall of the Caecilii Metelli, 284–46 B.C.*, Exeter 1961
- Münzer F., *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart 1920
- Ooteghem J. Van, *Caius Marius*, Bruxelles 1964
- Ooteghem J. van, *Les Caecilii Metelli de la République*, Bruxelles 1967
- Ooteghem J. Van, *Marius et Metellus*, „Les études classiques”, R. 32: 1964
- Parker V., *Sallust and the Victor of the Jugurthine War*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, R. 16: 2001
- Piegdóń M., *Galia Przedalpejska*, Kraków 2009
- Piegdóń M., *Krassus. Polityk niespełnionych ambicji*, Kraków 2011
- Pina Polo F. & Diaz Fernandez A., *The Quaestorship in the Roman Republic*, Berlin – Boston 2019
- Pina Polo F., *Veteres candidati: losers in the elections in republican Rome*, w: F.M. Simon, F. Pina Polo, *Vae Victis! Perdedores en el mundo antiguo*, ed. Rodriguez, Barcelona 2012

- Piotrowicz L., *Plutarch a Appjan: studja źródłowe do historii Rzymu w epoce rewolucji, okres I (133–70)*, Poznań 1921
- Reams L.A., *The First Fifty Years of Sulla: A Reassessment*, University of California diss. 1985
- Ridley R.T., L. Cornelius Sulla as untrained master of military science, „Rivista di filologia e di istruzione classica”, R. 138: 2010, T. 1–2
- Ritter H.W., *Rom und Numidien*, Lüneburg 1987
- Rominkiewicz J., *O rzymskich ustawach ograniczających wydatki na organizację uczt Makrobiusz, Saturnalia 3,17*, w: *Studia historycznoprawne*, red. A. Konieczny, M.J. Ptak, Wrocław 2016
- Roth J.P., *The Logistics of the Roman Army at War (264 B.C.–A.D. 235)*, Leiden – Boston – Köln 1998
- Rotondi G., *Leges publicae populi Romani*, Milano 1912
- Rüpke J., A. Glock, *Fasti sacerdotum: Jahres- und Kollegienlisten*, Stuttgart 2005
- Ryan F.X., *The Second Praetorian Campaign of Sulla (Plut. Sull. 5, 1–4)*, „Maia”, R. 47: 1995
- Sampson G.C., *The Collapse of Rome: Marius, Sulla and the First Civil War*, Barnsley 2013
- Sampson G.C., *The Crisis of Rome. The Jugurthine and Northern Wars and the Rise of Marius*, Barnsley 2010
- Santangelo F., *Sulla in the Bellum Jugurthinum*, w: A. Eckert & A. Thein (Hrsg.), *Sulla: Politics and Reception*, Berlin – Boston – Munich 2019
- Santangelo F., *Sulla, the Elites and the Empire. A Study of Roman Policies in Italy and the Greek East*, Leiden 2007
- Schietinger G.P., *Ein politischer Ziehsohn der Caecilii Metelli? Biographische Anmerkungen zu Sulla*, „Gymnasium”, R. 120: 2013
- Schreiber Ł., *Factio Metelli in the Opposition to Caius Marius in 104 B.C.*, „Res Historica”, T. 48: 2019
- Schreiber Ł., *Kilka uwag na temat cenzury Kwintusa Cecyliusza Metellusa Macedońskiego*, „Zeszyty Prawnicze UKSW”, R. 21: 2021, T. 3
- Schreiber Ł., *L. Cecyliusz Metellus Dalmatyński (cos. 119)*, „De Re Militari”, T. 5: 2020
- Schreiber Ł., *Sulla 138–78 p.n.e.*, Zabrze – Tarnowskie Góry 2013
- Schur W., *Des Zeitalter des Marius und Sulla*, Klio, Beih. 42., Leipzig 1942
- Schur W., *Sallust als Historiker*, Stuttgart 1934

- Seager R., *Sulla*, w: *Cambridge Ancient History*. T. IX: *The Last Age of the Roman Republic, 146–43 B.C.*, red. J.A. Crook, A. Lintott, E. Rawson, Cambridge 1994
- Seneca, *De Brevitate Vitae*, w: *Seneca, Moral Essays*, with an English translation by J.W. Basore, London – New York 1928–1935
- Shatzman I., *Scaurus, Marius and the Metelli: a Prosopographical Factional Case*, „Ancient Society”, R. 5: 1974
- Sherwin-White A.N., *Ariobarzanes, Mithridates, and Sulla*, “The Classical Quarterly”, R. 27: 1977, T. 1
- Simmons D.W., *From Obscurity to Fame and Back Again: The Caecilii Metelli in the Roman Republic*, diss. Brigham 2011
- Ślapek D., *Rok 105 p.n.e. w rozwoju igrzysk gladiatorских w republikańskim Rzymie*, w: *W 2500-lecie powstania Republiki Rzymskiej*, red. A. Kunisz, Katowice 1995
- Sumner G.V., *Sulla’s Career in the Nineties*, „Athenaeum”, R. 56: 1978
- Sumner G.V., *The Orators in Cicero’s Brutus: Prosopography and Chronology*, Toronto 1973
- Suolahti J., *The Junior Officers of the Roman Army in the Republican Period: A Study on Social Structure*, Helsinki 1955
- Suolahti J., *The Roman Censors*, Helsinki 1963
- Syme R., *Sallust*, Berkeley – Los Angeles 1964
- Tarwacka A., *Cenzor w sypialni. Urzędnicza kontrola moralności w życiu rodzinnym Rzymian okresu republiki*, Warszawa 2021
- Tarwacka A., *Prawne aspekty urzędu cenzora w Starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012
- Taylor L.R., *Roman voting assemblies from the Hannibalic War to the dictatorship of Caesar*, Ann Arbor 1966
- Telford L., *Sulla. A Dictator Reconsidered*, Barnsley 2014
- The Geography of Strabo*, with an English translation by H.L. Jones, based in part upon the unfinished version of J.R. Sitlington Sterrett, Cambridge – London 1917–1932
- The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, with an English translation by E. Cary, on the basis of version E. Spelman, Cambridge – London 1937–1950
- Thompson L.A., *The Relationship between Provincial Quaestors and Their Commanders-in-Chief*, “Historia”, 11: 1962
- Treggiari S., *Servilia and her Family*, Oxford 2019

- Vardelli M., *La «Factio Metellana» nei primi anni del I secolo a.C.*, „Aevum”, T. 52: 1978
- Ward A.M., *Marcus Crassus and the Late Roman Republic*, Columbia 1977
- Weinrib E.J., *The Judiciary Law of M. Livius Drusus (tr. pl. 91 B.C.)*, „Zeitschrift für Alte Geschichte”, R. 19: 1970, T. 4
- Wells P.S., *Ludy barbaricum przed podbojem rzymskim*, w: *Europa rzymska*, red. E. Bispham, tłum. B. Mierzejewska, Warszawa 2010
- Wende M., *De Caeciliis Metellis commentationis*, Bonn 1875
- Wiseman T.P., *New Men in the Roman Senate 139 B.C.–A.D. 14*, London 1971
- Ziółkowski A., *Historia powszechna. Starożytność*, Poznań 2013
- Zmeskal K., *Adfinitas: die Verwandtschaften der senatorischen Führungsschicht der römischen Republik von 218–31 v. Chr.*, vol. I, Passau 2009